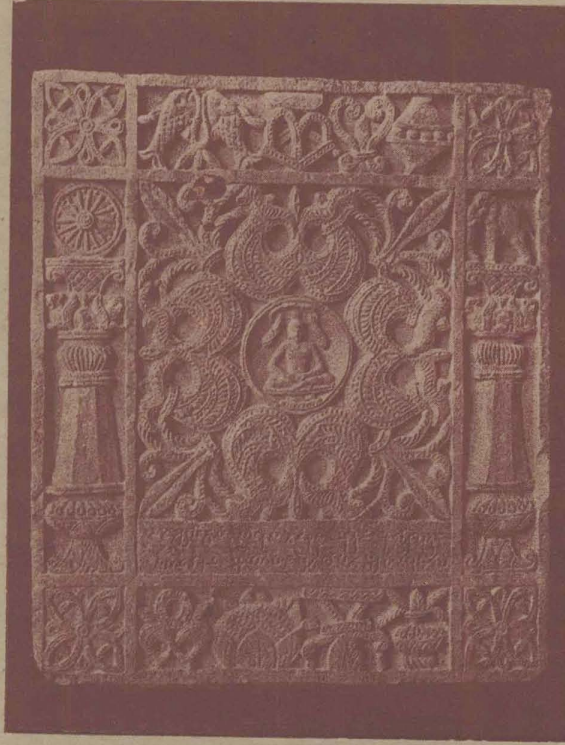

श्री जैन सत्य प्रकाश

(भयुराना प्राचीन श्वेतांबर जैन अवशेषाभांशी)

वर्ष
१

अंक
६

आयागपट्ट

(लुओ "चित्र-परिचय" पृष्ठ १८२)

तंत्री

शाह श्रीमनलाल गोकणदास

श्री जैन सत्य प्रकाश

विषय-दर्शन

स्वामी इर्मानन्दजी अने जैनधर्म :	मुनिराज श्री विद्याविजयजी	: १५५
प्रासंगिक कथन :	तंत्री	१५८
द्विगंथरोनी उत्पत्ति :	आचार्य महाराज श्री सागरानंदसुरिजी	: १५९
संतपालनी विचारणा :	आचार्य महाराज श्री विजयलक्ष्मिसुरिजी	: १६३
समीक्षाप्रभाविष्करणु :	उपाध्याय श्री लावण्यविजयजी	: १६८
जिन-मंदिर :	मुनिराज श्री दर्शनविजयजी	: १७३
मथुराकल्प :	मुनिराज श्री न्यायविजयजी	: १७८
चित्र-परिचय	मुनिराज श्री ज्ञानविजयजी	: १८२
श्री स्तंभन पार्श्वनाथ :	उपाध्याय श्री पद्मविजयजी गरी	: १९३
सरस्वती-पूजा अने जैनो :	श्री सारालाक्ष मण्डिताक्ष नवाय	: १८८
जैन ग्रंथकारोअे करेवो नाम निर्देश :	प्रो. डीरावाल रसिकदास डापडीया जे.म. जे.	: १९३

प्रकाशक

श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समिति

जेशिंगसाधनी वाडी, धीकांटा

अमदावाद (गुजरात).

लवाणम—

स्थानिक १-८-०, अहारगोमजुं २-०-०

णमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनयरमज्जे संमीलिय सव्वसाहुसंमइयं
पत्तं मासियमेयं, भव्वाणं मग्गयं विसदं ॥ २

श्री जैन सत्य प्रकाश

पुस्तक १

अंक ६

अण्णाणग्गहदासगतथमइणा कुठ्वंति जे घम्मिइ,
अक्खेवे खलु तेसिमागमग्गयं दाउं विसिट्ठोत्तरं ॥
सोउं तित्थयरग्गमत्थविसए चे मेऽहिलाना तथा
वाइज्जा प्पवरं पसिद्धजईणं सच्चप्पयासं मुदा ॥ १ ॥

विक्रम संवत् १९९२ :
पौष शुक्ला पंचमी

वीर संवत् २४६२

: सने १९३५

दीसेम्बर ३०

स्वामी कर्मानंदजी અને જૈનધર્મ

लेखक—मुनिराज श्री विद्याविजयजी

“सर्व सज्जनोंको विदित हो कि-मैंने निरंतर २६ वर्ष तक आर्यसामाजिक क्षेत्रमें कार्य किया है। इतने समयमें मैंने आर्यसमाजकी ओरसे सैंकड़ों बड़े बड़े शास्त्रार्थ किये तथा हजारों व्याख्यान दिये, परन्तु अब मुझे पूर्ण विश्वास हो गया है कि आर्यसमाजके सिद्धान्त मिथ्या एवं कपोल-कल्पित हैं। अतः सत्यको ग्रहण करने ओर असत्यको त्यागने के लिये प्रत्येक मनुष्यको सर्वदा उद्यत रहना चाहिये। इस उक्तिके अनुसार अब मैं आर्यसमाजके क्षेत्रसे पृथक् होता हूं। अब मैं जैनसमाज एवं जैनधर्मकी सेवा करूंगा। क्यों कि-मैंने उसे सत्य समझा है। जिन समाजोंके निमंत्रण आये हुए हैं, उनसे क्षमा मांगता हूं। क्योंकि-मैं वहां नहीं आ सकूंगा। अब मेरा स्थायी पता “जैनशास्त्रार्थसंघ अंबाला छावनी” होगा।”

निवेदक-कर्मानंद

(जैनदर्शन, वर्ष ३, अंक १०)

સ્વામી કર્માનંદજી એ આર્યસમાજના વિદ્વાન અને જૂના સંન્યાસી ઉપદેશક. પચીસ વર્ષ સુધી સ્વામી કર્માનંદજીએ આર્યસમાજમાં રહીને, પોતાની વિદ્વતાનો ને પોતાની વક્તૃત્વ એવં લેખનશક્તિનો ઉપયોગ બીજા ધર્મોનું ખંડન કરવામાં ખૂબ કર્યો. જૈનધર્મના ખંડન માટે તો વિશેષે કરીને. આર્યસમાજના સ્થાપક સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીથી લઈને અલ્યાર સુધીના જેટલા આર્યસમાજીઓએ જૈનસિદ્ધાન્તોના ખંડનમાં કલમ ઉઠાવી છે, એ બધાઓએ જૈન સિદ્ધાન્તોનું ખંડન કરવામાં, પોતાની અજ્ઞાનતાનું પ્રદર્શન કરવા સિવાય બીજું કંઈ પણ કર્યું નથી, એમ કોઈ પણ વાચક કહ્યા સિવાય નહિં રહી શકે. જૈનોનાં સ્યાદ્રાદ, સમભંગા, નય, નિક્ષેપ, ઇશ્વર-અકર્તૃત્વ, એવં જીવાદિ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિનાજ આર્યસમાજીઓએ, પોતાની કલમ ચલાવી છે. અમે તો દાવાપૂર્વક કહી શકીશું કે-જૈનધર્મના મહાનૂ પૂર્વાચાર્યોની કલમ ઉપર પોતાની કલમ ચલાવવી, એ તો હર રહી. પરંતુ જૈનસિદ્ધાન્તોની વાસ્તવિક ચાવી સમજી લેનાર, એક સામાન્ય બાળકને પણ પરાસ્ત કરવાની હુમ્મત એક પણ આર્યસમાજી કરી શકે તેમ નથી. અસ્તુ!

સ્વામી કર્માનંદજીએ ‘જૈનમતદર્પણ’ શીર્ષક લેખોનાં અનેક ટૂંકટો પ્રકાશિત કરાવ્યાં છે. આ લેખોમાં યદ્યપિ વિશેષતઃ દિગમ્બર સમ્પ્રદાયને ઉલ્લેખી આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા છે, તથાપિ તેમાંની કેટલીક બાબત ‘જૈનધર્મ’ તરીકે લાગુ પડતી હોઈ તેના જવાબો આપવા ઉચિત સમજવામાં આવ્યા હતા.

સ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન તરફથી નીમા-એલી પાંચ મુનિઓની સમિતિ પૈકી, મને આવા-એટલે આર્ય-

સ્વામી કર્માનંદજી અને જૈનધર્મ

૧૫૭

સમાજ વગેરે અજોનોના લેખોના જવાબ લખવાનું કામ સોંપાયેલું. હું સ્વામી કર્માનંદજીના લેખોના જવાબ બહાર પાડું, તે પહેલાં તો સ્વામીજીના જીવનની જ કાયા-પલટ થયેલી આપણે જોઈ શકીએ છીએ.

એ ખુશી થવા જેવું છે કે-સ્વામી કર્માનંદજી, આર્ય-સમાજના ૨૫ વર્ષના અનુભવ પછી, આર્યસમાજનો ત્યાગ કરે છે, અને પવિત્ર જૈનધર્મ સ્વીકાર કરે છે. તેમણે પોતાનું જે આત્મનિવેદન પત્રોમાં પ્રકટ કર્યું છે, એ ઉપરથી આપણે જાણી શકીએ છીએ કે-તેઓ 'આર્યસમાજ' છોડી જૈનધર્મના શરણમાં આવ્યા છે. તેમનો પ્રકાશિત થયેલો પત્ર અક્ષરશઃ ઉપર આપ્યો છે.

સ્વામી કર્માનંદજીએ કરેલા એકરાર પ્રમાણે હવે તેઓ આર્યસમાજને પાખંડસમાજ સમજશે, અને જૈનધર્મમાં રહી, જૈનધર્મની સેવા કરશે. આશા છે કે-સ્વામી કર્માનંદજી પોતે લખેલા 'જૈનમતદર્પણ' વાળા લેખોનું પરિમાર્જન પણ પોતાના હાથે જ કરી લેશે. જેથી તેના વાંચનારાઓમાં ઉત્પન્ન થયેલી ભ્રમણા દૂર થાય.

ખુશી થવા જેવું છે કે-શ્રી કર્માનંદજીએ 'સ્વામોજીકા વેદમાળ્ય' નામક એક લેખ જૈનદર્શનના ત્રીજા વર્ષના દસમા અંકમાં પ્રકટ કરાવ્યો છે. તે ઉપરથી પણ તેમના વિચારોનું પરિવર્તન સ્પષ્ટ દેખાય છે.

પ્રાસંગિક કથન

આ અંક સાથે “શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ” પોતાની કાયામાં વધારો કરીને વાચકો સમક્ષ રજુ થાય છે. હવે પછી ૩૨ ના બદલે ૪૦ પાનાં આવતાં રહેશે !

બીજાઓ તરફથી, આપણા પવિત્ર તીર્થો, પૂજ્ય પૂર્વાચાર્યો, પરમ મહાનિય સિદ્ધાંતો અને ગૌરવવંતા સાહિત્ય ઉપર થતા અઘટિત આક્ષેપોનો યોગ્ય પ્રતિકાર કરવાના રક્ષણાત્મક (Defensive) આશયથી “શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ” નો જન્મ થયો છે. એવી ટીકાઓનો યોગ્ય ઉત્તર આપવા માટે તે પોતાથી બનતું બધું કરશે ! મિત્રો અને પૂજ્યો એવા આક્ષેપભર્યા લખાણોની અમને બાણ કરવાની કૃપા અવશ્ય કરતા રહે !

“શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ” દ્વારા, માત્ર આક્ષેપોના પ્રતિકારમાં જ અમારાકાર્યક્ષેત્રને મર્યાદિત ન કરતાં, જૈન તત્ત્વજ્ઞાન, જૈન સાહિત્ય, જૈન ઇતિહાસ, જૈન પુરાતત્ત્વ અને જૈન કલા જેવા અતિ ઉપયોગી અને અતિ વિશાળ ક્ષેત્રને ખેડવાની અમારી ખેવના છે. અમારી અનેક ખામીઓ છતાં ધીમી પણ સાચી ગતિથી અમે એ તરફ પગલાં માંડવાનો પ્રયત્ન કરીશું ! વિદ્વાનો અને તે તે વિષયના નિણુઓને પોતાના લેખો મોકલતા રહેવાનું આગ્રહભર્યું આમંત્રણ છે !

અત્યાર સુધીમાં બાણેલ અભિપ્રાય પ્રમાણે “શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ” તરફ જનતાની મમતા વધતી બાણી અમને ઉત્સાહ મળ્યો છે—મળે છે !

“શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ” સમાજનું છે ! સમાજ એને અપનાવે !

—ત્રી.

દિગંબરોની ઉત્પત્તિ

લેખક

આચાર્ય મહારાજ

શ્રી મ ત્ સા ગ રા નં ઠ સૂ રિ છ

નિર્ગ્રંથ શબ્દનો વિચાર:—

જૈનદર્શનને અંગે જોઈએ તો આદ્ય આદિક અન્ય મતોમાં તેમજ ખુદ જૈનદર્શનમાં વપરાતો નિર્ગ્રંથ શબ્દ દેખીને દિગંબરો પોતાના કદાચક્રને પોષણ કરવા માટે તે નિર્ગ્રંથ શબ્દનો અર્થ વસ્ત્રરહિત સાધુ જ એવો ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે જો નિર્ગ્રંથ શબ્દથી વસ્ત્રરહિત જ સાધુને લેવા હોત તો અવસ્ત્ર કે નિર્વસ્ત્ર એવા શોકબા શબ્દો જ વાપરત. પણ વસ્ત્રરહિતપણું જણાવવાને અંગે સદ્વિગ્ધ તો શુ પણ સર્વથા અનુકૂળતા વગરનો નિર્ગ્રંથ શબ્દ શાસ્ત્રકાર વાપરત જ નહિ. લૌકિક કે લૌકીત્તર બંનેમાંથી કોઈ પણ પ્રકારના શાસ્ત્રોમાં ગ્રંથ શબ્દનો વસ્ત્ર એવો અર્થ નથી થતો તો પછી નિર્ગ્રંથ શબ્દનો સર્વથા-વસ્ત્રરહિત એવો અર્થ કરવો તે લોકોમાં દુર્ગોવાચ પદનો ‘શીકે ઝેઠેલી ભદલી ચણા આવે’ એવો અર્થ કરવા જેવું જ ગણાય. કોઈ પણ કોષકાર ગ્રંથ શબ્દનો અર્થ વસ્ત્ર ધ્યાન એમ કરતો જ નથી, તો પછી નિર્ગ્રંથ શબ્દનો અર્થ વસ્ત્રરહિત એવો સાધુ એવો અર્થ ઉત્પટાંગ અર્થ કરવાવાળા સિવાય બીજો કોઈ કરેજ નહિ. વળી જૈનશાસ્ત્રને માનનાર અને વિશેષ કરીને શ્રીતત્ત્વાર્થ-

સૂત્રને માનનાર મનુષ્ય પુલાકવકુશ કુશીલનિર્ગ્રંથસ્નાતકા નિર્ગ્રંથાઃ ॥ એ સૂત્રને સમજનારો મનુષ્ય કોઈ દિવસ પણ નિર્ગ્રંથ શબ્દમાં ગ્રંથ શબ્દનો અર્થ વસ્ત્ર છે એમ ગણી વસ્ત્રરહિત હોય તે જ નિર્ગ્રંથ કહેવાય એવો અર્થ કરવા તૈયાર થાય જ નહિ. જો વસ્ત્રરહિતને જ નિર્ગ્રંથ ગણવા હોત તો ઉપર જણાવેલા પુલાક વિગેરે નિર્ગ્રંથના પાંચ લેદા બનત જ નહિ અને તેમાં પણ નિર્ગ્રંથ નામનો ચોથો પેટાલેદ તો કોઈ પણ પ્રકારે રહી શકે નહિ. સામાન્ય અણ્લદવાળો પણ સમજી શકે તેમ છે કે નિર્ગ્રંથ એટલે વસ્ત્રરહિત મુખ્ય વસ્તુનો, વસ્ત્ર રહિત એવો પેટાલેદ બને જ કેમ ? વળી નિર્ગ્રંથના પેટાલેદ કરતાં સ્નાતકના પેટાલેદનું અધ્યાત્મપણું તથા કુશીલ લેદ કે જે નિર્ગ્રંથથી ઉતરતો લેદ છે તેના હીનપણાને વિચારનારો મનુષ્ય કોઈ દિવસ પણ ગ્રંથ શબ્દથી વસ્ત્ર લઈ શકે જ નહિ. વાસ્તવિક રીતે શ્વેતાંબર શાસ્ત્રોમાં લખ્યા પ્રમાણે ગ્રંથ શબ્દનો અર્થ બાહ્યથી ધન, ધાન્યાદિક નવ પ્રકારનો પરિચ્છ અને અભ્યંતરથી કોષાદિક ચૈાદ પ્રકારનો પરિચ્છ ગણવામાં આવેલો છે, તે જ વ્યાજબી છે. અને તે બાહ્ય અને અભ્યંતર બંને પ્રકારના ગ્રંથ એટલે પરિચ્છથી રહિતને નિર્ગ્રંથ કહેવા એવો શ્રી ઉત્તરાધ્યયન વિગેરે સૂત્રોમાં જણાવેલો અર્થ જ વ્યાજબી છે. અને તેથીજ

૧૬૦

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

નિર્ઞય નામના ચોથા પેટા ભેદમાં સર્વથા કષાય રહિત ક્ષેત્ર સાધુ કરતાં સ્નાતક એટલે કેવળજ્ઞાન પામેલા સાધુઓ જ્ઞાનાવરણીયાદિ ચારે પ્રકારના ઘાતિ કર્મથી રહિત હોવાને લીધે અધિક હોય તે સ્વાભાવિક જ છે. નિર્ઞય એ મુખ્ય ભેદ તે પેટા ભેદ કેમ ?

એમ શંકા નહિ કરવી કે નિર્ઞય નામના મુખ્ય ભેદનો નિર્ઞય નામનો જ પેટા ભેદ કેમ બને ? એ શંકા નહિ કરવાનું કારણ એ જ કે વિભાજ્ય તરીકે માનેલો નિર્ઞય રૂઠ તરીકે વપરાતા સાધુ અર્થવાળો છે, અર્થાત્ તેમાં સર્વથા બાહ્ય અને અભ્યંતર ગ્રંથ જે પરિશ્રદ્ધ અને કષાયોદિ તેના રહિતપણાનો અર્થ જે વ્યુત્પત્તિથી બને છે તે દાખલ કરવાનો નથી; અને તેથી જ સાધુ સામાન્ય રીતે પાંચ પ્રકારના કહેવાની માફક નિર્ઞયો પાંચ પ્રકારના કહે અને તેમાં નિર્ઞય નામનો ચોથો પેટા ભેદ, કે જે સર્વથા શુદ્ધ વ્યુત્પત્તિ અર્થથી ધન, ધાન્યાદિની મમતા રહિત અને કષાયોદિ રહિત હોય તે, ગણાય.

બકુશાદિ ક્રમનું કારણ ?

અને આ જ કારણથી નિર્ઞયથી ઉતરતા નંબરે કુશીલ નામનો નિર્ઞયનો પેટા ભેદ રાખેલો છે, અર્થાત્ તે કુશીલ નામના ત્રીજા પેટા-ભેદમાં મમતા અને જ્ઞાનાદિકના દૂષણોનું સત્વપણું હોવાથી તે નિર્ઞય કરતાં ઉતરતો હોય એ સહેજે સમજી શકાય તેમ છે, અને તેથી જ નિર્ઞયપણું આવતાં

કુશીલપણું કે જે જ્ઞાન અને ચારિત્રના અતિચારવાળું ક્રોધાદિકના પ્રભાવે હોય છે તે ટળેલું હોય છે, અને તેથી તે ટળવાની અપેક્ષાએ નિર્ઞયપણું શુદ્ધ હોઈ ચોથે નંબરે ચાપી શકાય. અર્થાત્ વસ્ત્રરહિતપણું જે નિર્ઞયપણું લઈએ તો કુશીલ નામના નિર્ઞયમાં દિગંબરોને બળાત્કારે પણ વસ્ત્રરહિતપણું માનવું જ પડે અને ચોથા નિર્ઞય નામના પેટા ભેદમાં જે વસ્ત્રરહિતપણું આવી બંધ અને તેથી સંપૂર્ણ નિર્ઞયપણું થઈ બંધ તો પછી સ્નાતક નામનો પાંચમો ભેદ માનવાનું રહે જ નહિ, અને તેથી સ્નાતક ભેદમાં ચારે ઘાતિ કર્મનો અભાવ, નિર્ઞયમાં કેવલ મોહનો અભાવ તથા કુશીલમાં મોહનો સદ્ભાવ માનવાથી જ તે ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા ભેદો સાધુઓના જે જણાવ્યા છે તે બરોબર ઘટી શકે. પણ તેમ કરવામાં ગ્રંથ શબ્દનો અર્થ 'વસ્ત્ર' મુખ્ય, લક્ષ્ય કે વ્યંગ્ય એ ત્રણ પ્રકારમાંથી કોઈ પણ પ્રકારે કરી શકાય નહિ.

બકુશના ભેદો અને તેનાથી નિર્ઞય શબ્દના અર્થની દિશા-

વળી એ સાધુના પાંચે ભેદો જણાવતા બકુશ નામનો જે બીજો ભેદ જણાવ્યો છે તે બકુશ નામના ભેદની જેવી રીતે તત્વાર્થસૂત્રકાર ભગવાન ઉમાસ્વાતિ વાચકજીએ સ્વોપસૂ બાબમાં વ્યાખ્યા કરી છે, તેવી જ રીતે દિગંબર લોકોને માન્ય એવી સર્વાર્થસિદ્ધિ નામની ટીકા અને રાજવર્તિકે નામની

દિગંબરોની ઉત્પત્તિ

૧૬૧

વ્યાખ્યાની અંદર સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે શરીરની શોભા કરનારો સાધુ શરીર-બકુશ કહેવાય અને મહામૂલ્યવાળાં, વિવિધ વર્ણવાળાં અને પ્રમાણથી વધારે ઉપકરણોની ઇચ્છાવાળો તથા ઉપકરણોની શોભા કરનારો સાધુ તે ઉપકરણ બકુશ કહેવાય. જો દિગંબર ભાઈઓ પોતાના જ આચાર્યોની ક્ષેત્રી આ તત્ત્વાર્થની ટીકાઓનું મધ્યસ્થપણે અવલોકન કરે તો તેઓને સ્પષ્ટપણે માલમ પડે કે ઉપકરણને ધારણ કરવાં તે સાધુઓને કાયક જ છે, પણ માત્ર તે બહુ મૂલ્યવાળાં કે અનેક વર્ણવાળાં રાખવાં તે સાધુતાને દૂષિત કરનાર છે. તેમ જ સાધુતાને સાધવાના ઉપકરણો પોતાની પાસે વિદ્યમાન છતાં જો અધિક અધિક ઉપકરણની ઇચ્છા રખાય તો તે માત્ર સાધુતાને દૂષિત કરનાર છે.

સાધુને ઘણી ઉપદિ હોવાથી ઉપકરણ શબ્દની યોગ્યતા-

આ સ્થાને એ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે જો સાધુતાના સાધનેને માટે સાધુઓને ઘણા ઉપકરણની જરૂર ન હોત પણ વર્તમાનમાં દિગંબરો પોતાના સાધુઓને અંગે માને છે તેમ માત્ર કમંડલ અને પીછીની ઉપકરણ તરીકે જરૂર ગણાઈ હોત તો ઉપકરણ બકુશ ગણાવતાં સામાન્ય ઉપકરણ શબ્દ ન રાખતાં તે પીછી અને કમંડલના ચોકખાં નામ જ દઈ દેવાત. તે એના નામ ન લેતાં ભગવાન્ ઉમાસ્વાતિ વાચકણએ ભાષ્યમાં અને વીદ્યાનંદ તથા અકલંકણએ સર્વાર્થસિદ્ધિ અને રાજવાતિકમાં ઉપકરણ બકુશને બતાવતાં જે

સામાન્ય બતિવાચક એવો ઉપકરણ શબ્દ વાપર્યો તે જ જણાવી આપે છે કે પીછી અને કમંડલ માત્ર એ જ વસ્તુ ઉપકરણ તરીકે નથી.

ઉપકરણની શોભા કરતાં પણ નિર્ગ્રંથતાનું નહિ જણું.

વળી એ પણ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે કે પીછી અને કમંડલમાં બહુ મૂલ્યપણું અને અનેક રંગપણું હોવાનો સંભવ તો કોઈ પણ પ્રકારે નથી. બહુ મૂલ્ય અને વિવિધ વર્ણવાળા ઉપકરણ રાખવાનું તો ત્યારે જ અને કે પીછી અને કમંડલ સિવાય બીજા ઉપકરણો હોય. વળી એ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવાની કે બહુ મૂલ્ય અને વિવિધ વર્ણવાળાં ઉપકરણો ઇચ્છવા અને રાખવા છતાં પણ તે સાધુને દિગંબર શાસ્ત્રકારો પણ બકુશ એવા સાધુ ગણી તે બકુશને નિર્ગ્રંથના ભેદમાં જ ગણાવે છે, અર્થાત્ સદોષ નિર્ગ્રંથતાવાળા જણાવે છે. પણ સર્વથા નિર્ગ્રંથતાના અભાવવાળા જણાવતા નથી, કેમકે જો બહુ મૂલ્ય, વિવિધ વર્ણુ અને અધિક ઉપકરણ રાખવાથી પણ સાધુતાનો નાશ જ થઈ જતો હોત તો તેવા સાધુઓને બકુશ સાધુ તરીકે ગણવાનો અને તેવા બકુશ સાધુને નિર્ગ્રંથના પેટા ભેદ તરીકે ગણવાનો વખત જ આવત નહિ.

બકુશ આદિ ક્રમને લીધે નિર્ગ્રંથ શબ્દાર્થની દિશા-

બકુશના જણાવેલા સ્વરૂપ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજ શકાશે કે નિર્ગ્રંથ અને

૧૬૨

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

કુશીલ કરતાં પણ તે બાહ્ય પૌદ્ગલિક એવા ઉપકરણો અને શરીરની શૌભા કરવામાં લીન હોવાથી અધિક કષાય વાળો ગણાય અને તેથી જ તેનો દરજ્જો નિર્ઞંથ કરતાં તે શું પણ, કષાય કુશીલ કરતાં પણ ઉતરતો હોય તે સ્વાભાવિક જ છે. પણ તે બધો દરજ્જોનો કમ નિર્ઞંથ શબ્દમાં આવેલા અંથ શબ્દનો અર્થ ધન, ધાન્યાદિ પરિગ્રહ અને કો ધાદિ કરીએ તો જ બની શકે. પણ જો અંથ શબ્દનો અર્થ વસ્ત્ર કરીએ તો ન તો બકુશ નામનો પેટા ભેદ રહે અને ન તો ઉપકરણ બકુશને સાધુના ભેદોમાં દાખલ કરી શકીએ.

તત્ત્વાર્થસૂત્ર અને દિગંબરાચાર્ય
કત ટીકા પ્રમાણે પણ ઉપકરણ
રાખતાં પણ સાધુતા-

જો દિગંબર ભાઈએ આ પોતાના માનેલા સૂત્રની પોતાના જ માનેલા આચાર્યોએ કરેલી ટીકાને જોશે તો તે કોઈ દિવસ પણ નિર્ઞંથ શબ્દનો અર્થ વસ્ત્રરહિત સાધુ કરવો એમ કહેવાને તૈયાર થશે જ નહિ અને જો નિર્ઞંથ શબ્દનો અર્થ તેઓના ધ્યાનમાં બરોબર આવશે તો જનશાસ્ત્રમાં અને અન્ય શાસ્ત્રમાં વપરાએલા નિર્ઞંથ શબ્દથી વસ્ત્રરહિત નમ્ર સાધુઓ જ લેવા એમ સમજવા, માનવા, કે કહેવાને સ્વપ્ને પણ તૈયાર થશે નહિ. (જો કે તત્ત્વાર્થસૂત્ર કરનારા ભગવાન ઉમાસ્વાતિ વાચકલ સ્વેતાંબર સંપ્રદાયના છે અને

તેથી જ તેમને સૂત્રમાં અને સ્વોપસ્ર ભાષ્યમાં સામાન્ય સાધુતાને જણાવનાર ૩૬ નિર્ઞંથ શબ્દ વાપરી તેના સૂત્રમાં પાંચ પેટા ભેદો અને સ્વોપસ્ર ભાષ્યમાં તે પાંચેના સ્વરૂપો ઘણા સારા રૂપમાં જણાવેલાં છે, અને તે વાત દિગંબરના મતને કોઈ પણ પ્રકારે અનુકૂળ થઈ શકે તેવી નથી.) દિગંબરો જૈનશાસ્ત્રની બહાર થયા પછી ભગવાન ઉમાસ્વાતિ વાચકલએ આ તત્ત્વાર્થનાં સૂત્રો અને ભાષ્ય રચેલાં છે, અને તેથી જ તેમણે ષ્કાદશ જિને એમ કહી, દિગંબરોના અંડનને માટે જ ખુદ કેવલીમાં અગીઆર પરીષદો જણાવવાનું સૂત્ર સ્વયં હોય એમ કેટલાક ગણે છે. વળી તેઓ એમ પણ કહે છે કે ભગવાન ઉમાસ્વાતિ વાચકલએ છન્ન સ્થ વીતરાગને જ્યારે ચૌદ પરીષદો જણાવી દીધા અને મૌહનીય, જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે ક્રમોને અંગે જે જે પરીષદો હતા, તે તે પરીષદો તે તે ક્રમોના ઉદયની અપેક્ષાએ જણાવી દીધેલા હોવાથી કેવળ જિનેશ્વરને-કે જે માત્ર સયોગિ ગુણુઠાણાવાળા હોવાના છે, નહિ કે અયોગિ ગુણુઠાણાવાળા; જેવી રીતે સયોગિ ગુણુઠાણે જિનપણું છે, તેવી જ રીતે અયોગિગુણુઠાણે પણ જિનપણું છે, છતાં બંને ગુણુઠાણાને અંગે સાધારણ એવો જિનશબ્દ વાપરીને માત્ર તેરમે ગુણુઠાણે જ રહેલા સયોગિ કેવલી લીધા અને તેમને-વેદનીયના ઉદયદ્વારાએ થતા અગીઆર પરીષદો સૂત્રમાં સ્પષ્ટ જણાવેલા છતાં પણ ષ્કાદશ જિને એમ કહી દિગંબરો જે કેવલી મહારાજને આહાર પાણી નથી માનતા તેનું ચોક્કા શબ્દોમાં અંડન કર્યું છે. (અપૂર્ણ)

સંતખાલની વિચારણા

અને

મૂર્તિપૂજા વિધાન

લે. આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલલિતસૂરિય મહારાજ

(ગતાંકથી ચાલુ)

રાજાને મૂર્તિપૂજા સિદ્ધ કરી બતાવવાની સલામાં મંત્રિએ પ્રથમ સ્થાનકવાસી ભાઈને પૂછ્યું કે શું આપ મૂર્તિપૂજાને નર્થી માનતા ?

સ્થાં ના, હમે જન્મૂર્તિને માનતા નથી. કારણ કે મૂર્તિપૂજા યુક્તિથી સિદ્ધ થતી નથી તેમ હમારા સૂત્રોમાં પણ તીર્થંકર મહારાજે મૂર્તિ પૂજાના વિષયમાં કંઈ કહ્યું નથી.

મં- પ્રથમ આપને હું યુક્તિથી સિદ્ધ કરી બતાવું છું તે સાંભળો. આપ ખાંડના અનેલા હાથી, ઘોડા આદિ રમકડાઓ ખાઓ છો કે નહિ ?

સ્થાં ના, હમે કદી પણ એ ખાતા નથી, પરન્તુ જ્યારથી મૂર્તિનિંદાની વિટંબના હમારે ગળે પડી છે ત્યારથી અમારે “ ખાઈએ છીએ ” એમ કહેલું પડે છે.

મં- વાહલ વાહ ? મનુષ્યોના ભયથી આપે આપનું મનતબ્ય પણ છોડી દીધું. હ્યો એ વાત જવા દો ! અને કહો કે નવકારવાલીમાં મણકા કેટલા હોય છે ?

સ્થાં એકસો આઠ.

મં- એછાં વખતા કેમ નહિ ?

સ્થાં મને માલુમ નથી. હું મારા ગુરુજીને પૂછીને નિવેદન કરી શકીશ.

મં- ઠીક પૂછીને આવો.

સ્થાં ગુરુજીએ કહ્યું કે અરિહંત ભગવાનના ધાર ગુણ, સિદ્ધ મહારાજના આઠ, આચાર્યના છત્રીશ, ઉપાધ્યાયજીના પચ્ચીશ અને સાધુ મહાજના સત્તાવીશ : એ સર્વેનો સરવાળો કરવાથી ૧૦૮ ગુણ થાય છે. અને તેથી જ મણકા પણ એકસો આઠ રાખેલા છે.

મં- આપ કઈ એથી સમજ્યા ?

સ્થાં ના, હું કાંઈ સમજ્યો નથી.

મં- જરા ધ્યાન દઈ સાંભળો.

પાંચ પરમેષ્ઠીના ગુણો એક સો આઠ હોવાથી માલામાં મણકા પણ એક સો આઠ રાખ્યા છે અને તે એ મહાત્માઓના ગુણોની સ્થાપના (મૂર્તિ) છે, તે તો તમારે માનવીજ પડશે.

સ્થાં એ વાત તો ઠીક છે પણ બીજી કોઈ યુક્તિ છે ખરી ?

મં- હ્યો ધ્યાન આપો. આપના ગુરુ અથવા ગુરુણીજીના ચિત્ર (ફોટો) હોય છે કે નહિ ?

સ્થાં હા, એવા તો સેંકડો ચિત્રો મલી શકે છે. પરન્તુ હમે તો એ ચિત્રોનાં

૧૬૪

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

માત્ર દર્શન જ કરીએ છીએ. કુળકુલ આદિ ચઢાવીને કે કાચા પાણીથી સ્નાન કરાવીને હિંસા કરતા નથી.

મં० ઠીક, જો કે આપ હિંસા નથી કરતા તો આપના ગુરુજી કરતા હશે ?

સ્થા० તે લોકો શી રીતે કરે ?

મં० જે સમયે ફેટો લેવામાં આવે છે તે વખતે કાચા પાણીથી કાચને ધોવો પડે છે અને તેથી અસંખ્યાતા જીવોનો નાશ થાય છે. વળી તે ફેટો આપના ગુરુજી જાણી બુઝીને પડાવે છે. એટલે આપના ગુરુ એ હિંસાથી મુક્ત થઈ શકતા નથી. સ્વરૂપ હિંસા સમજીને પરમાત્માની પૂજથી પાછા હઠવું એ યોગ્ય ન કહેવાય. વળી ફેટો પડાવવાથી મૂર્તિનો સ્વીકાર પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ થઈ જાય છે. છતાં અફસોસની વાત છે કે આપ લોક પરમાત્માની મૂર્તિને બનાવતા કે માનતા નથી. ભલા, જ્યાં સ્ત્રીની મૂર્તિ હોય ત્યાં બ્રહ્મચારી સાધુ રહે કે નહિ ?

સ્થા० ના. કેમકે જૈન સૂત્રોમાં લખ્યું છે કે જ્યાં સ્ત્રીની મૂર્તિ હોય ત્યાં સાધુએ રહેવું નહિ.

મં० ભલા, સૂત્રોમાં નિષેધ કરવાનું કારણ શું ? વિના પ્રયોજન મંદોર્ષપિ ન પ્રવર્તતે અર્થાત્ મૂર્ખ મનુષ્ય પણ પ્રયોજન વિના કોઈ કામ કરતો નથી, તો પછી સૂત્રોમાં તીર્થંકર પરમાત્મા જેવા શા માટે નિષેધ કરે છે ?

સ્થા० સ્ત્રીના ચિત્રને વારંવાર જોવાથી મનમાં બુરા ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી જ તેવા સ્થાને રહેવાનો નિષેધ છે.

મં० તો પછી વીતરાગ પરમાત્માની મૂર્તિ જોવાથી શું શુદ્ધ ભાવ ઉત્પન્ન નહિ થશે ?

જરા ધ્યાન દઈને વિચારો કે જ્યારે સ્ત્રીની તુચ્છ મૂર્તિ જોઈને સાક્ષાત્ સ્ત્રીનું ભાન થાય છે તો પછી તીર્થંકરની મૂર્તિ જોઈને શું તીર્થંકરનું સ્મરણ નહિ થાય ? વળી આપ સર્વે આપના ગુરુના ચિત્રોનું સન્માન તો કરો છો. જો એમના ચિત્રોનું અપમાન કરો તો એમને બહુજ ખોટું લાગે છે. તો પછી શું પરમાત્માની મૂર્તિ સાથે દ્રેષ છે ? જ્યારે આપની ધાર્મિક યુક્તિથી મૂર્તિનું સન્માન કરવું અને તેને શિર ઝુકાવવું વિરુદ્ધ છે ત્યારે આપ સતી પાર્વતીજી, ઉદયચંદ્રજી, અને સોહનલાલજી આદિ ગુરુઓના ચિત્ર શા માટે બનાવો છો ? જેવી રીતે આપ તીર્થંકરની મૂર્તિને જડ કહો છો તેવી રીતે શાહી અને પત્રથી બનેલી હોવાથી જો પણ જડ છે. અને તેથી અસંખ્યાતા જીવોનો નાશ થાય એવા ચિત્રો પડાવવાં આપના ગુરુજીને યોગ્ય નથી.

સ્થા० હમારી ભૂરસુંદરીજી સતી એ મૂર્તિનું ખૂબ ખંડન કર્યું છે. તો શું તે નહિ સમજતાં હોય ? અને ન સમજતા હોય તો “ભૂરસુંદરી નિવેક વિલાસ” શી રીતે લખી શકે ?

મં०—અરે ભલા ભાઈ, તમો તો કોઈ લોળા દેખાઓ છો. તમને ખબર નથી કે મિથ્યાત્વના ઉદયથી કેટલીયે ભૂરસુંદરી જેવી વ્યક્તિઓએ શાસનની જડ ઉપર કુઠારાઘાત કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

સન્તબાલની વિચારણા અને મૂર્તિપૂજા વિધાન

૧૬૫

જે ધર્મમાં જેના સંસ્કાર પડી જાય અને તેને ન્યાયાલોનિધિ શ્રીમાન્ આત્મારામજી મહારાજ જેવું વ્યાપક જ્ઞાન ન થાય અને હઠવાદ ન જાય તો તેમ કરવા પ્રેરાય એમાં આશ્ચર્ય શું? વળી ભૂરસુંદરી વિવેક વિલાસ લખવો તે આ સમયમાં કાંઈ મહત્ત્વની વાત નથી. કહીંકી ઇંટ કહીં-કા રોડા, માનુષતિને કુનવા જોડા આવી રમત કરવી તે તો સામાન્ય જ્ઞાન વાળી વ્યક્તિ પણ કરી શકે છે, અસ્તુ! ભલા, તમે હમોને ભૂરસુંદરીની જે જે દલીલો હોય તે સંભળાવો. હમે તેનો વ્યાજબી ઉત્તર આપીશું.

સ્થાન—તેઓ કહે છે કે જેમ એક વાણીયો પોતાની જુની દુકાન છોડીને બીજા સ્થાને ગયા પછી તે ખાલી પડેલી જુની દુકાને કોઈ પણ માલ લેવા જતું નથી તેમ જે સ્થાનેથી તીર્થંકર ભગવાન અથવા મુનિગણ મોક્ષે ચાલ્યા ગયા હોય તેવા પહાડ આદિ સ્થાને જવાથી શો ફાયદો?

મં—તેમ કહેવું ખોટું છે. કેમકે તમારા કોઈ પણ સ્થાનકવાસી મોટા સાધુ અગર સાધ્વી કાળ કરી જાય છે ત્યારે તે મૃતક દેહની આગળ વાળાં વગાડો છો. તેના ઉપર બહુ મૃદ્ય સાલ હુસાલા નાખો છો અને તેને અગ્નિ સંસ્કાર કરવા ચંદનનાં લાકડાં વાપરો છો. ભલા, જડ દેહની આગળ આટલી ખર્ચી ધમાલ શા માટે? વળી ખાલી દુકાનેથી માલ ન મળે એ ઠીક છે, પણ ગિરિરાજ જેવા પવિત્ર સ્થાને તો આનંદથી હૃદય ઉભરાઈ જાય એટલો માલ

મળે છે. પછી એ દૃષ્ટાંત આદિ કેવી રીતે લાગુ પડી શકે? જે સ્થાનેથી કોડો લાગ્યશાલીઓનું, સઘનપણે મુક્તિગમન નિકટતામાં થઈ હોય ત્યાં તેમના પવિત્ર દેહોના પવિત્ર પરમાણુઓથી સંસ્કૃત થયેલ સુરમ્ય વાતાવરણ એવું તો અજબ હોય છે કે ત્યાં જતાંની સાથે જ અંતઃકરણ પવિત્ર બની જાય છે. પંજબમાં જીરા ગામના બાવીશ સૂત્રના બહુ અને હોંશિયાર લાલુમલ હુંદીયાને ઘણું ઘણું સમજવતાં પ્રભુ મૂર્તિના દર્શનની શ્રદ્ધા થઈ, છતાંય પુષ્પપૂજાની શ્રદ્ધા નહોતી થતી. ગિરિરાજ ઉપર પ્રભુના દર્શન કરતાં જ તેની ઉપર શ્રદ્ધાદેવી પ્રસન્ન થયાં અને તેણે એવી તો પુષ્પપૂજા કરી કે જેનું અનુમોદન એમની જીંદગી સુધી થયા ક્યું. મિથ્યાત્વથી છટેલ એક વેદાન્તિએ ગિરિરાજના દર્શન કરી એવી તો અપૂર્વ શ્રદ્ધા મેળવી હતી કે જે જૈન માર્ગનો કટ્ટર વિરોધ કરતો હતો છતાં તેની પ્રભુપૂજા સુધીની ભાવના થઈ ગઈ. આવા તો સેંકડો અનુભવો સ્મરણપથમાં તાબદ જ રચ્યા કરે છે.

વળી “દુનિયામાં સર્વ ઠેકાણે સિદ્ધ થયા છે તો પછી અમુક ઠેકાણે જ જવાની શી જરૂર?” એ પણ ખોટો સમજ્યા વિનાનો કુતર્ક છે. જે ઠેકાણેથી વધારે મોક્ષે ગયા અને ત્રણે કાળમાં વધારે પ્રવાહ જારી રહે તે ઠેકાણે વધારે ભાવનાશુદ્ધિ થાય તે સ્વાભાવિક છે. અને તેથી જ તેવા સ્થળે જવાય છે. ભૂર સુંદરી વિલાસ તો કેવળ કુચુક્તિમય જ છે કેમકે નમો વંશીય લિવીય આ ભગવતીજીના પહેલા શતકના પહેલા ઉદ્દે-

શેનો જે પાઠ અક્ષરાત્મક લિપિને નમસ્કાર કરવાથી પ્રભુમૂર્તિને પણ નમસ્કાર કરવાની સિદ્ધિ કરે છે, તેનો પણ મનઃ કલ્પનાથી ખોટો અર્થ કરી બાલી લિપિ એટલે ઋષભદેવ ભગવાનને સુધર્મા સ્વામીએ નમસ્કાર કર્યો છે એવી ગપ હાંકી છે અને આવી ગપ હાંકતા ત્યાર પછીના નમો સુવસ્સ એ સૂત્રના અર્થ ઉપર દૃષ્ટિપાત પણ કર્યો નથા કે ત્યાં શો અર્થ થાય? ત્યાં શું અર્થનાથ ભગવાનને નમસ્કાર કરવાનું કહેશે? ખરેખર દષ્ટિરાગોહિ પાપીયાન્ । “તીર્થયાત્રા કરવાથી સમકીર્તી શુદ્ધિ થાય છે.” એમ શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી ચૌદ પૂર્વી કહી ગયા છે. તે વાત એને નથી ગમતી લાગતી અને તેથી “અધિકાર પરત્વે સંયમ, તપ, શુભ આદિને પણ યાત્રા લાખી શકાય છે” તેવા પાઠને આગળ કરી પ્રભુના, મુનિજનોના નિર્વાણ આદિ સ્થાનોએ જ્વારૂપ યાત્રાનો નિષેધ કરે છે. તેને ખબર નથી કે સૂત્રમાં ઠેકાણે ઠેકાણે લખ્યું છે કે “તં સે યં સ્વલુ તહા સ્વાણં અરહંતાણં મગવંતાણં નામ ગોયસ્સવિ સવળયાઘ કિમં પુણં ચંદ્વળનમંસળયાઘ ”

ભાવાર્થ—તેવા સ્વરૂપવાળા અરિહંત ભગવંતોનાં નામ તથા ગોત્ર શ્રવણ કરવાથી પણ કલ્યાણ થાય છે. તો પછી વંદન નમસ્કાર કરવાથી તો પૂછવું જ શું? જે પ્રભુનાં સૂત્રો, તેમનાં નામ અને ગોત્ર જેવી જડ વસ્તુના શ્રવણમાં કલ્યાણ કળુલે છે તે પ્રભુના સૂત્રના નામે જડ જડ કરી પોતે જડ જેવા થઈ પ્રભુની મૂર્તિની ભક્તિથી તથા પ્રભુના

સ્થવન, જન્મ, દીક્ષા, કેવળ અને નિર્વાણ સ્થાનોની યાત્રાથી ભાગવું તે ભાગ્યહીનતા નહિ તો ખીણું શું? નમો વંખીષ લિવીષ ના તેણે કરેલ અર્થ માટે જો સ્થાપના અને દ્રવ્ય નિક્ષેપા ન મનાય તો ઋષભદેવજનો ભાવ નિક્ષેપો હતો જ કયાં? તેઓ તો સિદ્ધ થયા છે. એટલે ઋષભદેવજને સુધર્મા સ્વામી નમસ્કાર કેવી રીતે કરી શકશે? અને સ્થાપના અને દ્રવ્ય નિક્ષેપાને માન્ય રાખી તેનો અર્થ કરશે તો પછી બુઠો અર્થ કરવાની જરૂર નથી રહેતી, કેમકે જે વસ્તુથી વિરોધ હતો તે જ વસ્તુ ગળે પડી અસ્તુ! હવે બીજી કઈ યુક્તિ ભૂરસુંદરી બતાવે છે?

સ્થા૦—તેઓ લખે છે કે શત્રુજયને તમો શાશ્વત માનો છો તો પછી તેનું વર્ણન સૂત્રોમાં લખેલા શાશ્વત નામોમાં કેમ નથી આવતું? વળી શંખેશ્વરજની મૂર્તિને, ગઈ ચોવીશીનો હોવાથી અસંખ્યાત વર્ષની કહો છો તો કૃત્રિમ પદાર્થ સંખ્યાત વર્ષથી વધુ ટકી શકતો નથી, તો પછી તે મૂર્તિ કેવી રીતે ટકી શકી?

મં૦—શત્રુજય પ્રાયઃ શાશ્વતો છે અને સૂત્રોમાં નિતાન્ત શાશ્વતી વસ્તુનાં નામો આવે છે એટલે તેમાં તેનું નામ ન આવે એ સ્વાભાવિક છે. વળી શંખેશ્વરજની મૂર્તિ અઘાવધિ ટકી છે તેનું દૈવી કારણ માની શકાય છે. અને જ્યાં દેવતાધિષ્ટિત વસ્તુ થઈ એટલે તે કૃત્રિમ હોય તો પણ અસંખ્યાતો કાળ ટકી શકે છે. એટલે સૂત્રપાઠનો વિરોધ આ

સન્તબાલની વિચારણા અને મૂર્તિપૂજા વિધાન

૧૬

વતો નથી. સૂચ સામાન્ય કૃત્રિમ સ્થિતિનું વર્ણન કરે છે. જ્યારે આ વિશિષ્ટ કૃત્રિમ વસ્તુ છે એટલે તેવી માન્યતામાં કોઈ જાતની હરકત આવી શકતી નથી.

સ્થાન તેઓ તો ઋષભ, ચંદ્રાનન, વારિષેણ અને વર્ધમાન એ નામની ચાર શાશ્વતી અરિહંત દેવની મૂર્તિઓ પણ સૂત્રમાં નથી એમ કહે છે.

મંં તેણીનું તે કહેવું સર્વથા વિરુદ્ધ છે. આજ સુધી કોઈ કેટલાક દુઢીયા સાધુ તથા સાધ્વીઓ આ વાતને તો માની જ રહેલ છે કે શાશ્વતી અરિહંતની મૂર્તિઓ છે. વળી જીવાલિંગમ આદિ સ્ત્રોમાં જેમનો સારી પેઠે વિસ્તાર આવે છે. તેવી“જે દુ ચાર”જેવી સહુલો વાળે પણ નહિ માનનાર વ્યક્તિ જગતમાં ઉપહાસને પાત્ર બને છે. આ વાતનું વિશેષ ખુલાસો આગળ પર શો.

સાં તેઓ કહે છે કે ચાર નિક્ષેપામાં પણ ભાવ નિક્ષેપો જ વંધ છે. અને તેજાબલ તેઓ અનુયોગદ્વારની સાક્ષી ચર્ચે છે તો તે ખરી છે ?

મંં તે તદ્દન ખોટી સાક્ષી છે. તેમ જો અનુયોગદ્વારમાં હોય તો તો પછી ઘોડા, ગધેા, આદિ બધાને નમસ્કાર કરવો પડે, કેમકે તે બધી જ્ઞાક્ષાત

વસ્તુઓ ભાવ નિક્ષેપો છે. શું તેને વંધના કરાય છે ? અગર નહી તો પછી ભાવ નિક્ષેપો જ વંધ છે એ વાત ક્યાંથી આવી ?

નામજિણા જિણનામા,

ઠવણજિણા ધુણ જિણંદ પઢિમાઓ ।

દવ્વજિણા જિણજીવા,

માવજિણા સમવસરણથથા ॥

જો આ પાઠના અનુસારે જિનેન્દર પ્રભુનો ભાવ નિક્ષેપો જ વંધ છે એમ કહેતો હોય તો ભલે છે, કેમકે અરિહંતના તો ચારે નિક્ષેપો વંધ છે મતલબ એ છે કે જેનો ભાવ નિક્ષેપો વંધ હોય તેના બાકીના ધીબ નામ નિક્ષેપો સ્થાપના નિક્ષેપો અને દ્રવ્ય નિક્ષેપો એ-ત્રણ નિક્ષેપોઓ પણ વંધનીય જ હોય છે, અને જો એમ ન હોય તો ભૂરસુંદરી ચોવીશ તીર્થંકરોના ભૂરિ ભૂરિ નામ ગ્રહણ કરી જે પૂજ્ય બુદ્ધિ બતાવે છે તે ન જ બતાવી શકે. આવી જ રીતે (નામ નિક્ષેપાની જેમ) જો દ્રવ્ય સ્થાપનાનો પ્રેમ આવી જોય તો ભૂરસુંદરી હમારે મન એક ધર્મ સુંદરી છે, અને જ્યાં સુધી આ નિક્ષેપો-ઓનું ખંડન કરે છે ત્યાં સુધી ભવા-લિનન્દિની છે.

(અપૂર્ણ)

समीक्षाभ्रमाविष्करण

[याने दिगम्बरमतानुयायी अजितकुमार शास्त्रीए “श्रेताम्बरमतसमीक्षा ”मां
आळेखेल प्रश्ननो प्रत्युत्तर]

लेखक—उपाध्याय श्रीमद् लावण्यविजयजी महाराज

(रतांभी चाल)

क्या साधु चर्मका उपयोग भी करे ?

प्रसङ्गोपात् आपणे कांइक विचार करी लइय के परिग्रहनी बाबतमां दिगम्बर-दर्शन क्यां सुधी पहुँच्युं छे। जे नग्नपणुं देखीली रीते लोक-विशुद्ध छे, जेमां अनेक अवर्थ समायेल छे, जेने माटे आ लेखक ज आगल जणावे छे के नग्नदिगम्बर मुनिने देखीने एक खो डरी गइ, अने अकस्मात् नर्मापात् थयो, अने हाहाकार मची गये तथा गोचरोमां गयेला दिगम्बर मुनिता लिङ्गोत्थानने अंशे प्रायश्चित्तो पण बतावचां पडयां छे। आवा नग्नपणानो पण आग्रहवशात् दिगम्बरोए तमाम मुनिने माटे स्वीकार कर्यो अने वस्त्रत्यागता सूचक दिगम्बर, आशास्वर विगोरे बोर्डे लगाव्यां।

एही रीते हस्त भोजन के जेमां अन्न पाणी विगोरेना कणोया अने बिन्दुओनुं नीचे पडवुं विगोरे अनेक अनुचित समायेल छे, आवा करपात्रीपणाने स्वोकार्युं, अने पावनो त्याग बताव्यो। अमो पहेरवाने वस्त्र पण नथी राखता, खावाने पात्र पण राखता नथी विगोरे उत्कृष्टानो बहादुरी तो घणी बतावी पण वस्तुतः नभो शकी नहि, कारण

के शक्तिबहारनी वस्तुमां माणस क्यां सुधी टकी शके? कदाच अमुक बाबतमां आग्रह पकडी राखे तो वीजुं वेठवुं पडे, बलाबलना विचार कर्या सिवाय आग्रहथी, कोइ बात छोडीने नवी पकडवाम आवे तो एमां फायदो निकलतो नर्थ, परंतु अमुक अंशे तुकशान वेठवुं पडे के “भेस देचीने लीछी घोडी, ज्यां उतती माखणनो पीडो त्यां उतरवा मंडयो लादना लौंडो”

दिगम्बर-शास्त्रमां परिग्रहना वरूप माटे जुथो मूलाचार:-

जीवनिबद्धावद्धा

परिग्रहा जीवसंभवा इव।

तेसि सकचवागो

इयरमिह य णिममओसंगो ॥९॥

[जीवनिबद्धावद्धा:

परिग्रहा जीवसंभवसैव।

तेषां शक्यत्याग

इतरस्मिश्च निर्ममोसङ्गः ॥९॥]

भावार्थ—जीवने आश्रीने रहेग एवा देह मिथ्यात्व, वेद, राग, हास्य, रति, अरति, शोक, भय, जुगुप्सा क्रोध, मान, माया, लोभ विगोरे, अथवा दास, दासी, गाय, घोडा विगोरे ज्वनिबद्ध

कहेवाय छे । जीवथी जुदां एवां क्षेत्र, वास्तु, धन अने ज्ञान्य विगोरे ते अर्पति-बद्ध कहेवाय छे । परिग्रह एटले मूर्छा । जीवथी जेनी उत्पत्ति छे एवा जे मोती विगोरे ते जीवसम्भव कहेवाय छे । आ दरेकमां शक्ति प्रमाणे त्याग करवो ते पांशुं महाव्रत कहेवाय छे । तथा संयमोपकरण, ज्ञानोपकरण, अने शौचो-पकरणमां अति मूर्छा न राखवो, अर्थात् आ व्रण जानना उपकरण राखवां पण तेमां बहु आसक्ति न राखवो आनुं नाम पण पांशुं असंज्ञ नामुं महाव्रत कहे-वामां आवे छे । आ उपर जणावेल अर्थ ते स्थलनी दिगम्बराचार्यकृत टोकाने आधारे लखेल छे ।

आज मूलाचारमां आदाननिक्षेपसमि-
तिनी वाचतमां जुओः—

णाणुवहि संजमुवहि
सउडुवहि अण्णमुवहि वा ।

पयदं गणिकखेवो
समिदीआदाननिकखेवा ॥१४॥

[ज्ञानोपधि संयमोपधि
शौचोपधिमन्यमुपधि वा ।

प्रयतं ग्रहनिक्षेपो
समितिरादाननिक्षेपा ॥१४॥

भावार्थ—ज्ञानना कारणभूत एवा जे पुस्तक विगोरे ते ज्ञानोपधि कहेवाय छे, प्राणोओनी दया माटे जे मोर-पिच्छी विगोरे ते संयमोपकरण कहेवाय छे, मलमूत्रादिक धोवाने माटे कमण्डल विगोरे जे द्रव्य ते शौचोपधि कहेवाय छे । आ व्रण प्रकारनी उपधि तथा संथारो विगोरे अन्य जे उपधि तेनुं उपयोगपूर्वक जे लेवुं मेलवुं आनुं नाम आदाननिक्षेपसमिति कहेवामां आवे छे ।

दिगम्बर जुनिओ पुस्तक पाना राखे एटलुं ज नहि परंतु पाछलथी ते पुस्तक पानानो हकदार कोष गनी पण दिगम्बर शास्त्रकारोने व्यवस्था बताववी पडी छे । जुओ गुरुदान-विरचित प्रायश्चित्तचूलिका तथा तेनापरनी श्रीनन्दीगुरुकृत टीका-

आचार्यस्योपधेरहां
विनेयास्तान् विना पुनः ।

सधर्मणोऽथ गच्छथ
शेषसंधोऽपि च क्रमात् ॥१९॥
सर्वे स्वामिवितीर्णस्य,
योग्यो ज्ञानोपधेरपि ।

स्वामिना वा वितीर्येत,
यस्मै सोऽपि तमर्हति ॥२०॥

टीका—आचार्यस्य गणिनः । उपधेः पुस्तकाद्युपकरणस्य अर्हा योग्याः । विनेया-स्तच्छिष्याः । तान् विना पुनः, शिष्यै-विना तु सधर्मणो गुरुभ्रातरः । अथ अनन्तरम्, सधर्मणो विना । गच्छः स्वगणोऽपि त्रिपुरुषान्वयोऽपि अर्हः । गच्छं विना शेषसंधोऽपि च, शेषोऽव-शिष्टः संघश्च सप्तपुरुषान्वयोऽपि योग्यः । क्रमात् क्रमेण यथान्यायं यथाक्रमं परि-पाठ्या ॥१९॥ सर्वे निरवशेषाः साधवः शिष्यादयोऽप्यसम्बन्धिनोऽपि । स्वामिवि-तीर्णस्य प्रभुणा प्रवितीर्णस्योपकरणस्य अर्हा भवन्ति । योग्यो ज्ञानोपधेरपि ज्ञानो-पधेः पुस्तकस्य तु योग्यो य एव ज्ञानी स एवार्हः । स्वामिना वा वितीर्येत यस्मै वा अथवा, स्वामिना पुस्तकपतिना, यस्मै साधवे वितीर्येत दीयेत । सोऽपि स च तं ज्ञानोपधिमर्हति भजति गृह्णापति ॥२०॥ भाचार्य—आचार्य एटले गणी, तेमनी पुस्तक विगोरे जे उपधि, तेने लायक तेमना शिष्यो छे शिष्यो जो न

૧૭૦

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

હોય તો તેમના ગુરુ-ભાઈઓ લાયક છે । ગુરુભાઈઓ ન હોય તો ગચ્છ લાયક છે । વ્રણ પુરુષનો જે વંશ તે ગચ્છ કહેવાય છે । ગચ્છ ન હોય તો વાકો રહેલ સંઘ લાયક છે । સાત પુરુષનો જે વંશ તે સંઘ કહેવાય છે ॥ ૧૨ ॥ ઘરેક સાધુઓ ઘટલે પોતાના અથવા પરના શિષ્યાઓનો માલોકે આપેલી ઉપધિને લાયક છે । જ્ઞાનોપધિ તે પુસ્તક તેને લાયક તો જે જ્ઞાની હોય તે જ છે, અથવા પુસ્તકનો માલોક જે સાધુને પુસ્તક આપે તે સાધુ ગ્રહણ કરે ॥૨૦॥

આમાં પ્રથમ શ્લોકમાં આચાર્યની પાસે પુસ્તક વિગેરે ઉપધિ હોય છે, અને તેના બીજા સાધુઓ બતાવેલ ક્રમ પ્રમાણે હકદાર છે, એમ જણાવવામાં આવેલ છે । તેમાં પણ ઉપધિથી કેવલ જ્ઞાનોપધિ તે લેવાની છે એમ નહિ પરંતુ સંયમોપકરણાદિ પણ લેવાનાં છે, કારણકે ઉપધિનો અર્થ ટીકાકારે પુસ્તક વિગેરે ઉપકરણ બતાવેલ છે । અને જ્ઞાનોપકરણમાં તો નીચેના શ્લોકની ટીકામાં એકલું પુસ્તકજ લીધેલ છે. માટે આદિપદથી અન્યોપકરણ લેવું જોઈએ, તે અહીં ચારિત્રોપકરણાદિ સમજવું ।

બીજા શ્લોકમાં તથા તેની ટીકામાં સામાન્યોપધિ અને જ્ઞાનોપધિ એમ પ્રથમ પૃથક્ ગ્રહણ કરેલ છે, તથા જ્ઞાનોપધિ સંયમોપધિ, શૌચોપધિ તથા અન્ય ઉપધિ તેના માલોક મુનિની રજા સિવાય બીજા મુનિએ વાપરી હોય તો તેનાં પ્રાયશ્ચિત્ત પણ બતાવેલાં છે । જુઓ—

દિગમ્બરશાસ્ત્ર. ઇન્દ્રનન્દિચિરચિત
ચ્છેદપિણ્ડ, માથા ૧૧૭

પોત્થયપિચ્છકમંડલુવલ્કલાદિ

પરેસિમુવયરણં ।

તેસિ પરોક્ષદો ણિયકજ્ઞેણુવભો-
ગિયં જેણ ॥૧૧૭॥

[પુસ્તકપિચ્છીકમંડલુવલ્કલાદિ
પરેવામુપકરણમ્ ।

તેણાં પરોક્ષતો નિજકાર્યેણોપભોગિતં
યેન ॥૧૧૭॥

ભાવ્યર્થ—પુસ્તક, પિચ્છી, કમંડલુ, વલ્કલ (વૃક્ષનો છાલનાં વલ્લ વિગેરે) વિગેરે જે અન્ય મુનિની ઉપધિ તે તેનો પરોક્ષમાં ઘટલે ગેરદાજરીમાં પુછ્યા સિવાય અન્ય મુનિ જો વાપરે તો ગુરુમહારાજ ની પાસે આલોચના પ્રાયશ્ચિત્તથો શુદ્ધ થાય છે અર્થાત્ પ્રત્યક્ષમાં વાપરો હોય તો વાંધો નથી ।

આના ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેમ છે કે દિગમ્બર મુનિઓ કેવી કેવી ઉપધિ રાખે છે । વઠી આ જ ગ્રન્થમાં લોઠાનું ઉપકરણ ઓવાયું હોય અથવા અન્ય ઉપકરણ ઓવાયું હોય તો તેનાં પ્રાયશ્ચિત્ત પણ બતાવ્યાં છે । જા ઉપકરણ જ રાખવાનાં ન હોય તો ઓવાનો ને પ્રાયશ્ચિત્તનો વાત જ્ઞાનો હોય ?

દિગમ્બર મુનિઓ સંથારા પણ રાખે છે એ વાતને આ જ ગ્રંથ પુરવાર કરે છે ।
જુઓ—માથા ૧૧૯-૨૦૦

ઉજ્જોષ પડિલિહિયં વાડં સંથારયં
નિસિ પશુત્તો ।

ઉવ્વસણપરિયસણણિગ્ગમ્બણવિવજિજ્ઞા
પવ્વદો ॥૧૧૯॥

જદિ સંથારસમોદે પેચ્છદ્દ ઇંચિંદિય
મુહં સૂરુવયે ।

તો તસ્સ હવે ઉદ્દો

પંચવિઉસ્સમ્બપરિમાણો ॥૨૦૦॥

[उद्योते प्रतिलिखितमादाय
संस्तारकं निशि प्रभुतः ।
उद्धर्तनपरिवर्तननिर्गमनविचित्रित-
प्रयतः ॥१९९॥
यदि संस्तारसमीपे पञ्चेन्द्रियं
मृतं सूर्योदये ।
तर्हि तस्य भवेच्छेदः
पञ्चव्युत्सर्गपरिमाणः ॥२००॥]

भावार्थ—प्रकाशमां पडिलेहेला सं-
थाराने लइने रात्रे सुतेला एवा, उद्धर्तन,
परिवर्तन अने निर्गमन क्रियाथी रहित
मुनि, सूर्योदय थये छते संथारानी पासे
मरेला पञ्चेन्द्रियने देखे तो पांच व्युत्स-
र्गप्रमाण प्रायश्चित्त लागे छे । हवे जो
संथारो ज न राखवानो होय तो पडिले-
हण शानुं, तेना पर सुवानुं शानुं अने
प्रायश्चित्त शानुं होय ? अने बतावेल छे,
माटे दिगम्बर मुनि संथारा पण राखे छे।

उपरना पाटो परथी स्पष्ट समजी
शकाय तेम छे के दिगम्बरोष सर्वथा
वख अने पात्रना त्यागो जे बताव्या ते
अमुक जातना आवेशने लइने छे, परंतु
अमारे शरीर सिवाय कोइ वस्तु पासे
राखवी ज नथी आवी त्याग भावनाथी
नहि । जो त्याग भावना ज हती, शरीर
सिवाय पासे कांइ राखवुं ज न हतुं तो
पछी बल्कलना ने तट्टीसादरना वख,
कमण्डलु, मोरपिज्जी, पुस्तक पाना,
संथारो विगोरे शा माटे राख्यां ? कदाच
एम कहेवामां आवे के उपर्युक्त वस्तु
मार्गमां साहायक छे माटे राखवामां आवे
छे तो शुं वख अने पात्र साहायक नथी?
कौनो कदाग्रह ।

अमारा श्वेताम्बर दर्शनना प्रवर्तक
देवोष तो प्रथमथी ज द्रव्य क्षेत्र,

काल अने भावनी सुन्दर घटना साथे
भिन्न भिन्न अवस्थामां जिनकल्प अने
स्थविरकल्प विगोरे बताव्या छे, माटे
वखावख विगोरेनी व्यवस्था अनेक रीते
लाभ द्रष्टिष निर्भर रहे छे । आ सम्ब-
न्धमां शुंचवण तो ते ज सम्प्रदायने छे के
जेथो उद्घोषणा करी रह्या छे के वख
अथवा पात्र राखवा नहि, जो राख्या तो
साधुपणुं चाल्युं जशे विगोरे ।

द्रष्टान्त तरीके जेम श्वेताम्बर सम्प्र-
दायमां अमुक काल एवो हतो के आ-
गमना पुस्तकथी निरपेक्ष रीते वचन-
द्वारा ज शाख भणातां भणावातां हतां,
ते समथे पुस्तक राखवामां असंयम
गणातो हतो अने तेवा धारणा कुशल
जीवोना अभावमां पुस्तक राखवामां महा
संयम गुण छे । जुओ-श्वेताम्बरदर्शनमां
दशबैकालिकचूणिः—कालं पुण पढुच्च
चरणकरथट्टा अब्बेच्छित्तिनिमित्तं च
गेण्हमाणस्स पोत्थए संजमो भवइ ।
[कालं पुनः प्रतीत्य चरणकरणार्थमव्यु-
च्छित्तिनिमित्तं च गृह्णानस्य पुस्तकानि
संयमो भवति]

भावार्थ—कालने आश्रीने, अर्थात् जे
कालमां, मेघा, आयु, ग्रहणशक्ति अने
धारणाशक्तिनी हानि होय ते कालमां
चरणसित्तरी अने करणसित्तरीने माटे,
तथा आगमनो प्रवाह वहेतो राखवा माटे
पुस्तकोने प्रहण करवामां मुनिओने संयम-
गुण छे । तथा जुओ-निशीथना चारमा
उद्देशामां भाष्यगाथा अने तेना परनी
चूणिनो पाठः

धेप्पति पोत्थयपणं

कालियणिज्जुत्तिकोसट्टा ॥

[गृह्णाति पुस्तकपञ्चकं कालिक-
नर्युत्तिकोशार्थम् ॥]

મેહાઝગ્ગહણધારણાદિપરિહારિણિ
જાણિઝૂળ કાલિયસુયટ્ટા
કાલિયસુયણિજ્જુત્તિનિમિત્તં
વા પોત્થયપ્પણં ઘેપ્પત્તિ ।

કોસોત્તિ સમુદાયો [મેધાયુગ્રહણધાર-
ણાદિપરિહારિણિ જ્ઞાત્વા કાલિકશ્રુતાર્થ
કાલિકશ્રુતનિર્યુક્તિનિમિત્તં વા પુસ્તક-
પચ્ચકં ગૃહ્ણાતિ, કોશ ઇતિ સમુદાયઃ]

ભાવાર્થ—મેધા, આયુષ, ગ્રહણશક્તિ
અને ધારણશક્તિની હાની જાણીને કા-
લિકસૂત્ર અને તેના પરની નિર્યુક્તિના
સંરક્ષણને માટે મુનિ પાંચ પ્રકારના પુસ્ત-
કને કોશને માટે ગ્રહણ કરે, અને તેમાં
સંયમગુણ છે ।

આ પુસ્તક મળ્ડારના સાચવનાર
પણ મુખ્યતયા ત્યાગી, સંયમી વર્ગ છે,
પરંતુ લક્ષ્મીનો ઉપાસક ગૃહસ્થવર્ગ નહિ ।
ઘટલા જ માટે દર્શન-સમ્પત્તિકાની વૃત્તિમાં
મલ્લવાદીજી મહારાજના દ્રશ્યન્તમાં જના-

વેલ છે કે આચાર્ય મહારાજે દુર્લભદેવી
સાધ્વીને મળ્ડાર મલાવીને અન્યત્ર વિહાર
કરેલ છે, પરંતુ ગૃહસ્થ-વર્ગને નહિ દિગ-
મ્બરોષ્ પળ સાધુના પુસ્તકના હકદાર
મુખ્યતયા સાધુવર્ગને જ માનેલ છે ।

આ રીતે શ્વેતામ્બરદર્શન સ્યાદ્વાદમય
છે, લામાલામની તુલના પર તેની સુન્દર
વ્યવસ્થાઓ દરેક બાબતમાં બતાવવામાં
આવેલ છે ।

હવે આપણે પ્રસ્તુત વિષય ઉપર
આવી જઈશું. પ્રસ્તુત પછે કે ચર્મ સંયમો-
પકરણ નથી એમ લેખકનું જણાવવાનું
છે, આનો જવાબ ઉપર સવિસ્તર આવી
ગયો છે. દિગમ્બરોષ્ ઉપર્યુક્ત પાઠ પ્રમાણે
અનેક જાતની ઉપધિ માની છે, તો પછો
શુબ્ક, નિર્જીવ જીવોત્પત્તિરહિત અને
સાફ કરેલ ચર્મને કોઈ પ્રબલ કારણે
લેવામાં આવે તો તેમાં શું લેખકને વાંધો
આવે છે, તે જોવા જેવું છે ।

[અપૂર્ણ]

[૧૭૭ મા પાનાનું અનુસંધાન]

રૂપિ પર્વત, શિખરી પર્વત, વિગેરે
વિગેરે.

આ દરેક પહાડોમાં સિદ્ધાયતન
કૂટોમાં સિદ્ધાયતનો છે. વૃક્ષ તથા વનોમાં
પણ જૂઠા જૂઠા સિદ્ધાયતનો છે. પ્રત્યેક
સિદ્ધ-મંદિરોમાં તીર્થકરોની પ્રતિ-
માઓ અને પૂજની સામગ્રી વિગેરે છે.

જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞસિ વક્ષસ્કાર ૪ માં
જંબૂવૃક્ષના વર્ણનમાં પાઠ છે કે—જંબૂ-
સુદર્શનાની ચાર દિશામાં ૪ શાખાઓ
છે, જેના મધ્ય ભાગમાં ૪ સિદ્ધાયતનો
છે. મણિપીઠ પર દેવછંદામાં જીનેશ્વ-
રોની પ્રતિમાઓ છે.

(જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞસિ, પૃષ્ઠ-૩૩૧
જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞસિ, વક્ષસ્કાર ૪,

સૂત્ર ૮૮ માં જિન-દાહ. પાઠ છે.
પછી જિનપ્રતિમાઓ માટે અધિકાર
છે કે—

તાસિણં ઉત્તરપુરત્થિમેણં સિદ્ધાયયણા,
એસ ચેવ જિણઘરાણ વિ ગમોત્તિ ॥

+ + દેવછંદયા પળ્ણસા ॥
+સવ્વરયણામયા જિણપડિમા,વળ્ણઓ ॥

અર્થાત્—તેનાથી ઈશાન કોણમાં
સિદ્ધાયતનો છે. જિનધરો માટે પણ
આવો જ પાઠ સમજવો. + +
દેવછંદા છે.

સર્વરતનમય જિન-પ્રતિમાઓ છે.
જેનું વર્ણન આગળના પાઠો પ્રમાણે
બાણવું.

(અપૂર્ણ)

જિન-મંદિર

લેખક—મુનિરાજ શ્રી દર્શનવિજયજી

(ત્રીજી અંકથી ચાલુ)

રાયપસોણી સૂત્રમાં પૂજા-વિધેયતા-નો પાઠ છે કે—

एवं खलु देवाणुप्पियाणं सुरियासे विमाणे सिद्धायतणंसि जिणपडिमाणं जिणुस्सेहण्पमाणमित्ताणं अट्टसयं संञ्चि-क्खित्तं चिट्ठति सभाए णं सुहम्माए माण वए चेइयखंमे वइरामएसु गोलवट्ट समुग्गएसु बहुओ जिणसकहाओ सञ्चिक्खित्ताओ चिट्ठन्ति । तओणं देवाणुप्पियाणं अन्नेसि च बहु वेमाणियाणं देवाण य देवीण य अच्चणिज्जाओ जाव पज्जुवासणिज्जाओ । तं एयं णं देवाणुप्पियाणं पुंवि करणिज्जं तं एयं देवाणुप्पियाणं पच्छा करणिज्जं, तं एयं णं देवाणुप्पियाणं पुंवि सेयं, तं एयं णं देवाणुप्पियाणं पच्छा सेयं तं एयं णं देवाणुप्पियाणं पुंवि वि पच्छा वि हिआए सुहाए खमाए निस्सेसाए आणु गामियत्ताए भविस्सइ । सूत्र ४१ ।

અર્થાત્-તમારા સૂર્યાલ-વિમાનના સિદ્ધાયતનમાં તીર્થકરની સમાન ઉંચાઈ વાળી ૧૦૮ જિન-પ્રતિમા છે. તેમ જ માણુવક ચૈત્યમાં જિનેશ્વરોની દાઠાઓ છે. જે અર્થનિક છે. પૂજનિક છે. આ જ નીત્યકર્મ છે જે તમોને આગળ પાછળ શ્રેયરૂપ છે, હિતકર છે, સુખકર છે, ક્ષમા (શાંતિ) કર છે અને મોક્ષપ્રદ છે. (ભાવાર્થ)

રાયપસોણીજી સૂત્ર ૩૯, ૪૩, તથા ૪૪ માં જિનેન્દ્રની પૂજાની વસ્તુઓની

યાદી, પુસ્તક રત્નમાં દર્શાવેલ ધાર્મિક વ્યવસાય અને જિનેન્દ્ર પૂજાનો વિધિ ધણા વિસ્તારથી દર્શાવેલ છે.

જીવાજીવાલિગમ સત્ર ત્રિજી પ્રતિ-પત્તિના સિદ્ધાયતનોના અધિકારમાં બીજા ઉદ્દેશમાં જિનમન્દિરના વર્ણનના અનેક પાઠો છે જે પૈકીના કેટલાક પાઠો નીચે પ્રમાણે છે:—

૧—સુધર્મા સલાના ઈશાન ખુણામાં એક મોટું સિદ્ધાયતન છે, જે સાડા બાર યોજન લાંબુ, સવા છ યોજન પહોળું અને નવ યોજન ઉંચુ છે. યાવત્ ગોમાનસિક વિગેરે છે, જેનું સમ્પૂર્ણ વર્ણન સુધર્મા સલાની જેમ સમજવું. આ જ રીતે દરવાજા, સુખમંડપ, પ્રેક્ષા-ઘરમંડપ, ધ્વજ, સ્તૂપ, પ્રતિમાયુકત ચૈત્ય-સ્તૂપ, ચૈત્યવૃક્ષ, મહેન્દ્રધ્વજ, સ્નાન-પુષ્કરિણી ઉલ્લેચ તથા મણિથી બાંધેલ ભૂતલ વિગેરેનું વર્ણન સમજવું. સિદ્ધાયતનના મધ્ય ભાગમાં બે યોજન લાંબી-પહોળી મણિમય ઘેદી છે જેની ઉપર રત્ન નિર્મિત દેવછંદો છે. આ દેવછંદોની ઉપર જિનેન્દ્રની સમાન ઉં-ચાઈ વાળી ૧૦૮ જિનેશ્વરોની પ્રતિ-માઓ છે. (સૂત્ર ૧૩૯)

(આ પાઠ આપ્યા પછી અહિં શ્રી જિનેન્દ્રની પ્રતિમાનું નામ અશિખ વર્ણન

આલેખ્યું છે. ત્યાર બાદ જિનપ્રતિમાની સન્મુખ રહેલ ૧૦૮ ઘંટ વિગેરે પૂજન સામગ્રીનો ઉલ્લેખ છે. જે પાઠો જનતા સન્મુખ પ્રસંગે રજૂ કરવામાં આવશે)

સિદ્ધાયતનની ઉપર સંખ્યાબંધ અષ્ટ માંગલિકો, ધ્વજો, તથા છત્રો છે, જે સુંદર રચનાવાળાં અને સોળ જાતિના રત્નોથી સુશોભિત છે. (સૂત્ર ૧૩૬)

૨—પુસ્તકમાં દશાવેલ ધાર્મિક વ્યવસાય, અને જિનેન્દ્રની સત્તર લેદી પૂજનો અધિકાર (સૂત્ર ૧૪૧-૧૪૨)

આ પાઠો જિનેન્દ્ર-પૂજ-વિધિમાં અક્ષરશઃ બતાવીશું.

૩—સિદ્ધાયતનમાં ૧૦૮ જિનેન્દ્રની પ્રાંતમા છે, ત્રૈત્યસ્તંભમાં જિનેન્દ્રની દાઠાઓ છે, જે અર્થનિક છે, પૂજનિક છે. અને એ જ વિધિ દેવાનુપ્રિયને પ્રથમ કરવાનો છે, પછી પણુ કરવાનો છે, ત્રણે કાળમાં શ્રેયસ્કર છે. અત્યારે અને પછી પણુ હિતકર, સુખકર, શાંતિપ્રદ, અને મોક્ષપ્રદ છે (સૂત્ર ૧૩૮-૧૪૧, બુઝો રાયપસેણી સૂત્ર ૪૧)

૪—સુધર્મા સલામાં ત્રૈત્ય સ્તૂપો પર ઋષભ, ચંદ્રાનન, વારિષેણુ તથા વર્ધમાનની પ્રતિમાઓ છે. (સૂત્ર ૧૩૭, પત્ર ૨૨૫)

૫—રાયપસેણી સૂત્ર—તત્થળં જે સે ઉવરિમ વિહિમે ષ્ઠ્થળં ઇમે મહં સિદ્ધાયતને । કોસં આચાયેણં અદ્ધકોસં વિક્કલમેણં, દેસૂણં કોસં ઉડ્ડં ઉચ્ચતેણં, અનેકલંભ સત્તસન્નિવિદ્ધે, વણ્ણઓ । તિહિસિ

તઓ દારા પંચઘણુસલા અહ્હાઈજંઘણુસ-યવિકલંભા-મણિપેદ્ધિયા પંચઘણુસત્તિયા દેવછંદો પંચઘણુસતવિકલંભો સાતિરેગ પંચઘણુસ ઉચ્ચે ॥

તત્થળં દેવછંદણ અટ્ઠસયં ૧૦૮ જિ-ળપહિમાણં જિણુસસેઘ પમાણાણં ।

ઈવં સઘ્ઠા સિદ્ધાયતળ વત્તવયા માણિયઘ્ઠા જાવ...ધુવકલુચ્છુયા ॥ (સૂત્ર-૧૫૨, જમ્બુસુદંસણા અધિકાર ।

અર્થ—તેનો જે ઉપરનો મધ્ય ભાગ છે ત્યાં એક મોટું સિદ્ધાયતન (જિન-મંદિર) છે, જે એક કોશ લાંબુ, અર્ધો કોશ પહોળું અને એક કોશથી ઓછું ઉંચુ છે, સંખ્યાબંધ સે-કડો થાંભલાઓથી સુપ્રતિષ્ઠિત છે. આ મંદિરનું સંપૂર્ણ વર્ણન પહેલાના અધિકારોમાં કરેલ વર્ણન પ્રમાણે સમજવું. સિદ્ધાયતનને ત્રણ દિશામાં (પુર્વ, ઉત્તર તથા પશ્ચિમમાં) પાંચસો પાંચસો ધનુષ્ય ઉંચાં અને અઠીસો અઠીસો ધનુષ્ય પહોળા ત્રણ દરવાજા છે. તેમાં ૫૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણુ મણિ-પીઠ છે. ૫૦૦ ધનુષ્ય પહોળા અને પાંચથી અધિક ધનુષ્ય ઉંચા દેવછંદો છે

આ દેવછંદાની ઉપર તીર્થકરની સમાન ઉંચાઇવાળી ૧૦૮ જિન-પ્રતિમાઓ છે.

આ પ્રમાણે સમસ્ત સિદ્ધાયતન-વક્તવ્ય કહેવું, યાવત...ધુપધાણુ સુધીનો પાઠ લેવો.

૬—જમ્બુવૃક્ષની ચારે તરફના કૂટોના વર્ણન-પાઠોમાં ઉલ્લેખ છે કે—

(૧) જમ્બુવૃક્ષના પૂર્વભુવન અને ઇશાન પ્રાસાદની વચમાં આઠ યોજન

જિન-મંદિર

૧૭૫

ઉંચો ગાયના પૂંછડાની જેવી આકૃતિ-વાળો મોટો કૂટ છે.

રાયપસેળી સૂત્ર—તસ્સ વહુસમરમ-ગિજ્જસ્સ ભૂમિભાગસ્સ વહુમજ્જદેસભાષ્ણગં સિદ્ધાયતણં કોસપ્પમાણં, સઘ્વસિ-દ્ધાયતણ વત્તવ્વયા । (સૂત્ર-૧૬૨)

અર્થાત્—તે કૂટના સરખા ભૂમિ ભાગમાં એકદમ મધ્યમાં એક કોશના પ્રમાણવાળું સિદ્ધાયતન છે. જેનું સ્વરૂપ પૂર્વોક્ત સિદ્ધાયતન પ્રમાણે સમજવું.

(૨) જમ્બૂવૃક્ષના પૂર્વભુવન અને આગ્નેય પ્રાસાદની વચ્ચે આઠ યોજન ઉંચો મોટો કૂટ છે, જેની ઉપર સિદ્ધાયતન છે,

(૩, ૪, ૫) જમ્બૂદ્વીપના દક્ષિણ-ભુવન અને આગ્નેય પ્રાસાદની વચ્ચે તેમજ પશ્ચિમ ભુવન અને નૈઋત્ય પ્રાસાદની વચ્ચે ઉપર પ્રમાણે એકેક કૂટ છે તથા સિદ્ધાયતન છે.

(૬) જમ્બૂવૃક્ષના પશ્ચિમભુવન અને વાયવ્ય પ્રાસાદની વચ્ચે એક કૂટ છે, સિદ્ધાયતન છે. જેનું પ્રમાણ ઉપર પ્રમાણે છે.

(૭) જમ્બૂવૃક્ષના ઉત્તર ભુવન અને વાયવ્ય પ્રાસાદની વચ્ચે કૂટ છે, સિદ્ધાયતન છે.

(૮) જમ્બૂવૃક્ષના ઉત્તરભુવન અને ઇશાન પ્રાસાદની વચ્ચે એક મોટો કૂટ છે, જેનાં પ્રમાણ વિગેરે પ્રથમ લખેલ કૂટ પ્રમાણે છે, તેની ઉપર સિદ્ધાયતન છે. (સૂત્ર ૧૬૨)

આ રીતે ચાર દિશાના ચાર ભુવનો અને આઠ ખૂણાનાં આઠ પ્રાસાદો તેની વચ્ચે આઠ કૂટો છે. દરેક ઉપર જિનાલયો છે જેમાં જિનેન્દ્ર પ્રતિમાઓ છે. ૭ નંદીશ્વર દ્વીપના વર્ણનમાં જણાવ્યું છે કેપ:—

નંદીશ્વર દ્વીપની ચારે દિશામાં ચાર અંજનક પર્વત છે જેના સમાન અને મધ્યભાગમાં એકેક સિદ્ધાયતન છે. જે ૧૦૦ યોજન લાંબાં, ૫૦ યોજન પહોળાં, ૭૨ યોજન ઉંચાં અને સંખ્યાબંધ થાંભલાઓથી બનેલ છે; પ્રત્યેક સિદ્ધાયતનમાં દેવદ્વાર, અસુરદ્વાર, નાગદ્વાર તથા સુવર્ણદ્વાર; એમ ચાર ચાર દરવાજા (પ્રવેશદ્વાર) છે, જેની ઉપર

૫ જીવાલિગમસૂત્ર, પ્રતિપતિ ૩, ઉદ્દેશ ૨, સૂત્ર ૧૮૩; જમ્બૂદ્વીપ પ્રવૃત્તિ, વક્ષસ્કાર ૨, સૂત્ર ૩૩, તથા વક્ષસ્કાર ૫, સૂત્ર ૧૨૩; સ્થાનાંગ સૂત્ર, સ્થા ૦ ૪, ઉદ્દેશો ૨, સૂત્ર

૨૦૭; ભગવતીજી, શતક ૩, ઉદ્દેશો ૨, સૂત્ર ૧૪૨, તથા શતક ૨૦, ઉદ્દેશો ૬, સૂત્ર ૬૮૩; શાતાજી, અધ્યયન ૮, સૂત્ર ૬૬, ૭૭, ૭૮, વિગેરે આગમ પાઠોમાં નંદીશ્વર દ્વીપના જિનાલયો, યાત્રા, દર્શનવિધિ, પૂજનવિધિ, વિગેરે અધિકારો છે.

દિગમ્બર શાસ્ત્રમાં પણ સ્થાને સ્થાને નંદીશ્વર દ્વીપ માટે ઉપર દર્શાવેલ અધિકારો છે. તેમની નંદીશ્વર ભક્તિમાં નંદીશ્વર દ્વીપના શાશ્વતા જિનવરોની સંખ્યા, તથા ત્રણુ ચોમાસી અઢાઇમાં દેવો વડે કરાતો પૂજા મહોત્સવ વિગેરેના વિસ્તૃત વર્ણન પાઠો છે.

એકેક સંરક્ષક દેવ રહે છે. ચારે દરવા-
જાથી અંદર અંદર જતાં મુખમંડપ,
દરવાજા પ્રેક્ષામંડપ, અક્ષાટક, મણિ-
પીઠ, સિંહાસન અને સ્તૂપો રહેલ છે.
જ્યાં સ્તૂપોની ઉપર જિનેન્દ્રની પ્રતિ-
માઓ ખીરાજમાન છે.

તેની ચારે દિશામાં ચાર નંદા
પુષ્કરિણીઓ છે ત્યાં પણ દેવછંદ વિગેરે
છે. વૈમાનિક ' સિદ્ધાયતનોની ' સમાન
સિદ્ધાયતનો છે. ૧૦૮ જિનેન્દ્ર પ્રતિ-
માઓ છે.

એકેક અંજનકની ચારે તરફ ચાર
ચાર પુષ્કરિણીઓ છે, દરેક પુષ્કરિણીની
વચ્ચે દ્વિમુખ પર્વતો છે અને પ્રત્યેક
દ્વિમુખ પર્વતની ઉપર સ્ત્રીદ્ધાયતનો છે.

અહીં ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યો-
તિષ્ક અને વૈમાનિક દેવો ચૈમાસી,
સંવત્સરી, કલ્યાણક દિવસો તથા અન્યા-
ન્ય પ્રસંગે હર્ષિત બની અષ્ટાન્હિકા
મહોત્સવ (અઠાઈ-મહોત્સવ) કરે છે.
(સૂત્ર-૧૮૩)

આ પાઠમાં જિનાલયની માંડણીનો
સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપ્યો છે, તેમજ તીર્થ-

યાત્રાનું પણ વર્ણન છે. (તીર્થ યાત્રાનો
પાઠ યાત્રા-વિભાગમાં અક્ષરશઃ બતા-
વવામાં આવશે. જૂઓ, જીવાભિગમ
સૂત્ર, પત્ર-૩૫૭)

જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ, વક્ષસ્કાર ૧,
સૂત્ર ૧૨, ૧૩ માં વૈતાલ્ય પર્વતના
અધિકારમાં પ્રથમના સિદ્ધાયતન કૂટમાં
સિદ્ધાયતનનું વર્ણન^૬ છે. તે આ
પ્રમાણે—

સિદ્ધાયતન કૂટ શાશ્વતો છે, તેમ
સિદ્ધાયતન પણ શાશ્વતું (ત્રણે કાળમાં
રહેવાવાળું) છે. કૂટની આકૃતિ ગાયના
પૂંછડા જેવી છે. તના બરાબર મધ્ય
ભાગમાં ૧ કોષ ઉંચુ, ઘણા થાંભલાથી
મંડિત, માણુથી ધાંધેલ તળીયાવાળું,
મીણાકારીથી શોભતી ભીંતોવાળું, મણિના
સ્તૂપોથી યુક્ત, વિવિધ રંગોથી શોભતું,
ઘંટા અને ધ્વજાઓથી મંડિત શિખર-
વાળું, ત્રણ દરવાજાઓથી અને પ્રકાશથી
દીપતું સિદ્ધાયતન છે. જેમાં જિનેન્દ્ર
ની પ્રતિમાઓ ખીરાજમાન છે.

જીવાભિગમસૂત્ર:—તસ્સણં સિદ્ધાયત-
ણસ્સ ણં बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स

૬ જે વસ્તુની આકૃતિમાં કોઈ પણ કાળે ફેરફાર ન થાય, જે ત્રણે કાળમાં સ્વસ્વરૂપે
રહે તે વસ્તુ “શાશ્વતી” મનાય છે. આવી રીતે અનેક વસ્તુઓ અનાદિ અનંત અવસ્થિત
હોવાથી “શાશ્વતી” તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. સિદ્ધાયતન કૂટો, સિદ્ધાયતનો અને તેમાં ખીરાજમાન
જિનેન્દ્ર-પ્રતિમાઓ પણ શાશ્વતી વસ્તુઓ છે. યદિ પ્રસ્તુત વસ્તુઓ પણ જગત્ની જેમ
અનાદિ અનંત છે, તો પછી જિન-પ્રતિમાઓની માન્યતા અમૂક સમયથી શરૂ થઈ એમ
કહેવું તે કેટલું હાસ્યાસ્પદ છે? જગત્ અનાદિ, જૈનધર્મ અનાદિ, સિદ્ધાયતન-કૂટ અનાદિ,
સિદ્ધોનાં મન્દિરો અનાદિ, જિનેન્દ્રની પ્રતિમાઓ અનાદિ. એટલે ૪૫ કે ૩૨ જિનાગમોને
પ્રમાણ માનનાર કોઈ પણ વિદ્વાન પુરૂષ જિનમૂર્તિ અર્વાચીન છે એમ કહેવાની દ્વિધત
બતાવી શકશે નહીં.

જિન-મંદિર

૧૭૭

बहुमज्ज देसभाए षत्थणं महं एगे देव-
च्छंदए पणत्ते । पंचघणुसयाइं आयाम-
विकखंभेणं, साइरेगाइं पंचघणुसयाइं
उद्धं उच्चत्तेणं, सव्वरयणाए । षत्थणं
अहसयं जिणपडिमाणं जिणुस्सेहणमा-
णमित्तणं सन्निकित्तं चिट्ठइ । एवं जाव
धूव कडुच्छुगा ।

અર્થ—તે સિદ્ધ મંદિરના એકદમ
સમાન અને શોભનિક ભૂમિ ભાગમાં,
બરાબર વચમાં, એક મોટો દેવચ્છંદક
છે. જે ૫૦૦ ધનુષ્ય લાંબા-પહોળા,
૫૦૦ ધનુષ્યથી અધિક પ્રમાણમાં ઉંચો
અને સર્વથા રત્નમય છે. આ દેવચ્છંદાની
ઉપર જિનેશ્વરોની, જિનેશ્વરોની સમાન
પ્રમાણવાળી, ૧૦૮ પ્રતિમાઓ બિરા-
જમાન છે; તેમ જ (જીવાલિગમ સૂત્ર
૧૩૬, ૧૪૦ ના કથન પ્રમાણે) યાવત...
૧૦૮ ધૂપદાન (ધુપધાણું) વિગેરે છે.

જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ, વક્ષસ્કાર ૪,
સૂત્ર ૭૫ માં લઘુ હિમવાન પહાડના
અધિકારમાં અગિયાર ફૂટ પૈકીના સિદ્ધા-
યતન ફૂટના વર્ણનમાં પાઠ છે કે—

તस्सणं बहुसमरमणिजस्स बहुमज्ज
देसभाए षत्थणं महं एगे सिद्धायणे
पणत्ते । पण्णासं जोअणाइ आयामेणं
पणवीसं जोयणाइं विकखंभेणं छत्तीसं
जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं । जावजिणप-
डिमा । वण्णओ भाणियव्वो ।

અર્થ—તે સિદ્ધાયતન ફૂટના એક-
દમ સમાન અને શોભનિક ભૂમિભાગની

બરાબર વચમાં એક મોટું ૫૦ યોજન
લાંબુ, ૨૫ યોજન પહોળું અને ૩૬
યોજન ઉંચું સિદ્ધમંદિર છે. યાવત...
જિનેશ્વરની પ્રતિમાઓ છે. જેનું વર્ણન
ઉપર લખ્યા પ્રમાણે સમજવું.

જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ ૧૦ ૪, સૂત્ર
૮૦ માં મહા હિમવંત પર્વતના ફૂટ
પૈકીના પહેલા સિદ્ધાયતન ફૂટનું વર્ણન
છે, જેનું સ્વરૂપ પણ ઉપર બતાવેલ
લઘુ હિમવંત પર્વતની સમાન આલેખ્યું
છે. એટલે કે આ સિદ્ધાયતન ફૂટમાં
જિનપ્રતિમાઓ છે વિગેરે વિગેરે.

આ ઉપરાંત વક્ષસ્કાર ચોથામાં
બીજા અનેક જિનમંદિર-જિન મૂર્તિઓ-
ના પાઠો છે. જે દરેકની રચના એક
બીજાને મળતી હોવાથી અહીં મૂલ પાઠ
નહીં લખતાં માત્ર તે પાઠમાં નિર્દિષ્ટ
સ્થાનોની યાદી આપીએ છીએ.

સૂત્ર ૮૪ થી ૧૧૧ માં અધિકાર
છે કે—

નિષધ પર્વત, યમક પર્વત,^૭ સુદ-
ર્શના-જંબૂવૃક્ષ, માલ્યવંત વક્ષસ્કાર,
કચ્છ વિજયનો વૈતાલ્ય, ચિત્રકૂટ વક્ષ-
સ્કાર, ૫ ફૂટ, નલિની કૂટ, એકશૈલ
વક્ષસ્કાર. સૌમનસ વક્ષસ્કાર, વિદ્યુત
પ્રભવ૦, પદ્માવતી વિગેરે ૩૨ વક્ષસ્કાર,
૪ ભદ્રશાલવનો, નંદનવનના ૪ વિલાગો
(દિશા-વિલાગો) સામનસ વનના ૪
દિશા વિલાગો, ગોપુચ્છ સંસ્થાન સં-
સ્થિત મેરૂગિરિની ચૂલિકા, નીલવંતગિરિ,

[જુઓ પાનું ૧૭૨]

૭-જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ-૧-૪, સૂત્ર ૮૮માં યમક પર્વત, શ્રેષ્ઠ મંડપ, મુખ મંડપ, પ્રેક્ષા
મંડપ, મણિપીઠ, ત્રણ સ્તૂપો, જિન—પ્રતિમાઓ, સુધમાં સલા, માણવક ચૈત્યસ્તંભ,
અસ્થિ, સિદ્ધાયતન, જિનઘર, જિન પ્રતિમાઓ અને પૂજની સામગ્રીનું રાચક સ્વરૂપ-
દર્શન છે.

મ યુ રા ઠ લ્પ

કર્તા—

અનુવાદક—

શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી]

[મુનિરાજ શ્રી-ચાયવિજયજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

અહિં ભૂત ધરમાં-ભૂત ચૈત્યમાં પોતાનું આયુષ્ય પૂછ્યું; જે સાંભળી રહેલા આર્યરક્ષિતસૂરિજીને ૨૨ ઇન્દ્ર મ- પ્રસન્ન થયેલા ઈન્દ્રે આચાર્ય મહારાજને હારાજે નિગોદનું સ્વરૂપ પૂછ્યું, તથા વાંઘા અને ઉપાશ્રયનું દ્વાર ફેરવ્યું.

૨૨ આર્યરક્ષિતસૂરિ—

આચાર્યવર્યા માલવ દેશમાં આવેલા દશપુર (મદોસર)ના રાજા ઉદાયનના પુરોહિત સોમ- દેવના પુત્ર હતા. તેમની માતાનું નામ રૂદ્રસોમા. આવીશ વર્ષની વયે પટણામાં પ્લાહ્મણને ત્યાં વૈદિક ધર્મશાસ્ત્રોનો સંપૂર્ણ અંતે વિશદ અભ્યાસ કરી ઘેર આવ્યા. રાજા અને આખું નગર તેમના આગમનથી પ્રસન્ન થયું. માત્ર જૈનધર્મોપાસિકા આર્યરક્ષિતની માતા રૂદ્રસોમા પ્રુશી ન થઈ. કારણ પૂછતાં પૂર્વનો અભ્યાસ કરવાનું કહ્યું. આર્યરક્ષિત, માતાના આગ્રહથી, જૈનાચાર્ય તોસલીપુત્રાચાર્ય પાસે પૂર્વનો અભ્યાસ કરવા ગયા. ત્યાં આચાર્ય મહારાજે કહ્યું કે દીક્ષા લીધા સિવાય પૂર્વનો અભ્યાસ ન થઈ શકે. એટલે આર્યરક્ષિતે તોસલીપુત્રાચાર્ય પાસે જૈન દીક્ષા ગ્રહણ કરી, અને તેમની પાસે હતું તેટલું જૈનસૂત્રોનું યારીક અધ્યયન કર્યું. યાદીનું વધારે મેળવવા ઉજ્જયિનીમાં રહેલ દશપૂર્વધારી વજ્રસ્વામી પાસે ગયા. તેમની પાસે જતાં વચમાં શ્રીવજ્રસ્વામીના વિદ્યા- ગુરૂ ભદ્રગુપ્તસરિના ઉપાશ્રયે ગયા. ત્યાં જઈ તેમની પ્રુખ વેચાવચ્ચ કરી અન્તે અણસણ કરાવી આરાધના કરાવી. ત્યાર પછી વજ્રસ્વામી પાસે જઈ સાડા નવ પૂર્વનો અભ્યાસ કર્યો. તે દરમ્યાન તેમના લઘુઅન્ધુ દ્વયુરક્ષિત માતાના આગ્રહથી ઘેર લઈ જવા આવ્યા, પરંતુ વડીલ અંધુના આગ્રહથી તે પણ દીક્ષિત બન્યા. લાંબા સમયે બન્ને ભાઈ ઘેર આવ્યા અને માતાપિતા વગેરે સમસ્ત કુટુંબી જનોને પ્રતિભોધી જૈન દીક્ષા આપી.

આર્યરક્ષિતસૂરિ ૧૯મા યુગપ્રધાન હતા.

આર્યરક્ષિતસૂરિજીના સમય પર્યંત સાધુઓને એક પાત્ર રાખવાની છુટ હતી. પરંતુ વિશેષ અડચણ પડતી હોવાથી એક બીજાં નાનું પાત્ર રાખવાની આજ્ઞા આપી હતી. જેનું વિશેષ વર્ણન વ્યવહારસૂત્રના આઠમા ઉદ્દેશકની ચૂર્ણિમાં આપેલું છે.

તેમ જ ધર્મકથાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ, દ્રવ્યાનુયોગ અને ગણિતાનુયોગ; આ ચારે અનુયોગ આર્યરક્ષિતસૂરિજીએ અધ્યાપક ત્રવધ્યની પ્રાર્થનાથી અલગ કર્યા હતા.

આર્યરક્ષિતસૂરિનું મુખ્ય વિહારક્ષેત્ર માલવા દેશ અને તે ઉપરાંત મથુરા નગરી તથા મધ્યર્હિદુસ્તાનના બીજા દેશોમાં પણ હતું.

તેમનો જન્મ ક્ષીરનિર્વાણ સંવત ૫૨૨, દીક્ષા વીર સં. ૫૪૪, યુગપ્રધાન૫૬ વીર સં. ૫૮૪ અને સ્વર્ગવાસ વીર સં. ૫૯૭માં થયો. કુલ આયુષ્ય ૭૫ વર્ષનું હતું. આવીશ વર્ષ

મથુરાકંદપ

૧૭૯

અહિંયાં લઘિસંપન્ન પુષ્પમિત્ર, વિચાર્યા હતા. ૨૩

ઘૃત પુષ્પમિત્ર, દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર બાર વર્ષના ભયંકર દુષ્કાલ વખતે

ગૃહસ્થ દશામાં અને ૪૪ વર્ષ સામાન્ય શ્રામણ્યમાં અને ૧૩ વર્ષ યુગપ્રધાન; કુલ ૫૭ વર્ષ સાધુપણું પાળ્યું. તે જ્ઞાનશાસનના મહાપ્રભાવક અને યુગપ્રધાન પુરૂષ હતા.

ઈન્દ્રનો નિગોદના સ્વરૂપનો પ્રશ્ન અને તેના ઉત્તરનું વર્ણન પ્રભાવકચરિત્રમાં આવે છે તે પ્રમાણે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીમંધર સ્વામીને વંદન કરવા શકેન્દ્ર ગયો અને તેણે એક મનથી ભગવંતની દેશના સાંભળી. તે વખતે પ્રમંગોપાત પ્રભુએ ત્યાં તત્ત્વથી નિગોદની વાત કહી સંભળાવી એટલે ઈન્દ્રે પ્રશ્ન કર્યો કે 'હે ભગવાન, ભરતક્ષેત્રમાં નિગોદનું સ્વરૂપ જાણ્યુનાર કોણ છે ?

ત્યારે પ્રભુ બોલ્યા— 'મથુરા નગરીમાં આર્યરક્ષિતસૂરિ મારી જેમ નિગોદનું સ્વરૂપ સમજાવી શકે છે, એમ સાંભળતાં ઈન્દ્ર વિસ્મય પામ્યો. ભગવંતના વચનપર જો કે ઈન્દ્રને શ્રદ્ધા હતી, તથાપિ આશ્ચર્યનેમાટે વૃદ્ધ ધ્યાનજનું રૂપ કરીને તે તુરત ગુરૂ પાસે આવ્યો.

ધ્યાનજનના રૂપધારી ઈન્દ્રે તેમને નિગોદના જીવેતો વિચાર પૂછ્યો એટલે સૂરિ મહારાજે તેને યથાસ્થિત સ્વરૂપ કહી સંભળાવ્યું. જે સાંભળતાં ઈન્દ્ર ભારે આશ્ચર્ય પામ્યો. પછી તેમના જ્ઞાનનું માહાત્મ્ય જાણવાની ઇચ્છાથી તેણે પોતાનું આયુષ્ય પૂછ્યું. શ્રુતના ઉપયોગથી ગુરૂ ચિંતવવા લાગ્યા કે 'આનું આયુષ્ય પક્ષ, માસ, વરસ, સેંકડો વર્ષો, હજારોવર્ષો, સેંકડો પલ્લોપમ, કે સાગરોપમથી સમાપ્ત થતું નથી. છેવટે જે સાગરોપમથી તેનું આયુષ્ય જાણવામાં આવતાં ગુરૂ બોલ્યા કે 'તમે સાધર્મીન્દ્ર મારી પરીક્ષા કરવા ઇચ્છો છો ? એટલે મનુષ્ય જેઈ શકે તેવું પોતાનું રૂપ પ્રકાશતાં ઈન્દ્રે યથાસ્થિત-વૃતાંત કહી સંભળાવ્યો.

પછી પોતાના સ્મરણરૂપે ઉપાશ્રયનું દ્વાર ફેરવ્યું

પ્રભાવક ચરિત્ર ભાષાંતર પૃ૦ ૨૯

આવે જ પ્રસંગ કાલિકાચાર્ય માટે પણ બન્યો છે. ઈન્દ્ર આવીને નિગોદનું સ્વરૂપ પૂછે છે. અને આચાર્યશ્રી તેને જાનાગમથી બરાબર યથાર્થ ઉત્તર આપે છે (ઉ. સ. અ. ૨. સૂ. ૪૧. નિર્ચૂકિત ગાથા ૧૨. પૃ. ૧૨૮)

૨૩ વસ્ત્રપુષ્પમિત્ર, ઘૃતપુષ્પમિત્ર અને દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર—

આ ત્રણે મુનિમહાત્માઓમાટે પ્રભાવકચરિત્રમાં નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળે છે.

“ આર્યરક્ષિતસૂરિના ગચ્છમાં ઈન્દ્રસમાન તેજસ્વી. પોતાની પ્રતિભાશક્તિથી શાસ્ત્રરત્ને જાણ્યુનાર તથા સંતોષના સ્થાનરૂપ ઘૃત-પુષ્પમિત્ર, વસ્ત્ર-પુષ્પમિત્ર, અને દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર એ નામના ત્રણ મુનિ હતા.

ઘૃત-પુષ્પમિત્રને એવી લઘિધ હતી કે તેમને ગમે ત્યાંથી પણ ઘી મળે.

વસ્ત્ર-પુષ્પમિત્રને એવી લઘિધ હતી કે તેમને ગમે ત્યાંથી પણ વસ્ત્રની પ્રાપ્તિ થાય. અને દુર્બળપુષ્પમિત્ર પોતાની લઘિધથી પુષ્કળ ઘૃત પામે અને મરજી પ્રમાણે તેનું ભક્ષણ કરે છતાં નિરંતર પાકના અભ્યાસથી તે દુર્બળ રહે. પોતાની ભુદ્ધિની વિશેષતાથી તેમણે નવ પૂર્વનો અભ્યાસ કર્યો છતાં તે વિસ્મૃત ન થાય એ હેતુથી દિનરાત

૧૮૦

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

સ્કંદિલાચાર્યે,^{૨૪} સકળ સંઘને મેળવી, જિનભદ્રગણી રક્ષમાશ્રમણુએ
આગમને અનુયોગ-વાચના કરી હતી. અહિંયાં દેવનિર્મિત સ્થુભમાં પાસખમણુ

એનું રટન કરતા. તેમના કુટુંબીઓ બૌદ્ધ ધર્મના ઉપાસક હતા. તેમના સંબંધીઓએ ગુરૂ પાસે આવી કહ્યું કે તમારા ધર્મમાં ધ્યાન નથી. ત્યારે ગુરૂ બોલ્યા કે અમારા ધર્મમાં જેવું ધ્યાન છે તેવું બીજે નથી. ધ્યાનથી તો આ તમારો પુષ્પમિત્ર દુર્બળ રહે છે.

પછી તેમના સંબંધીઓ બોલ્યા કે તમારે ત્યાં મિષ્ટ સુંદર આહાર નહિ મળતો હોય એટલે દુર્બળ રહેતા હશે. પછી ગુરૂ-આગ્રાથી પરીક્ષા કરવા ઘેર લઈ ગયા. પરંતુ શાસ્ત્રાભ્યાસના પ્રતાપે ગમે તેવો અને ગમે તેટલો પૌષ્ટિક આહાર આપવા છતાંય બધું ભરમ થઈ જતું અને સ્નિગ્ધ આહાર મળવા છતાંય તે દુર્બળ—કૃશ રહેવા લાગ્યા. પછી તેમને અભ્યાસ કરતાં અટકાવ્યા અને સ્નીગ્ધ આહાર આપવા માંડ્યો, જેથી પહેલાંના જેવા પુષ્ટ દેખાવા લાગ્યા એટલે તેમના સ્વજનોને પ્રતીતિ થઈ કે ધ્યાન-શાસ્ત્રાભ્યાસથી જ તેમનું શરીર કૃશ રહે છે. પછી બધાને પ્રતિબોધી દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર ગુરૂ પાસે આગ્યા.

આ ત્રણે મહાલઘ્નિધસંપન્ન મહામુનિઓ શ્રીઆર્યરક્ષિતસૂરિજના સમયમાં જ થયા છે. આર્યરક્ષિતસૂરિને સમય વીરાનર્વાણુ સંવત્ ૫૨૨—થી—૫૮૭ છે એટલે આ મુનિમહાત્માઓનો પણ એજ સમય છે.

તેમાં દુર્બલ પુષ્પમિત્ર શ્રીઆર્યરક્ષિતસૂરિ પછી તેમના પૃથ્વર આચાર્ય થયા અને પુષ્પમિત્રસૂરિ તરીકે ખ્યાતિ પામ્યા

(વિશેષ માટે પ્રભાવકચરિત્ર જુઓ)

૨૪ સ્કંદિલાચાર્ય—

શરૂઆતમાં સ્કંદિલાચાર્યે મથુરામાં અને શ્રીનાગાર્ણુનસૂરિજીએ વલ્લભીપુરમાં (વળામાં) શ્રમણુસમ્મેલન મેળવી જૈનાગમને પુસ્તકારૂઢ કર્યા હતાં. આ પ્રસંગ વીરનિર્વાણુની નવમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં બન્યો હતો

આ માટે કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યવર્ય શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી પોતાના યોગશાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે લખે છે.

જિનવચનં ચ દુષ્પમકાલવશાદુચ્છિન્નપ્રાયમિતિ મત્વા ભગવદ્જિનાર્ણુન—
સ્કાંદલાચાર્ય પ્રમૃતિમિઃ પુસ્તકેષુ ન્યસ્તમ્

“ દુઃષ્પમકાલના પ્રભાવથી જિનવચન—જિનાગમને વિચ્છિન્નપામતું જોઇને આચાર્ય શ્રી નાગાર્ણુન અને સ્કંદિલાચાર્ય વગેરેએ જિનાગમને પુસ્તકારૂઢ કર્યું. ”

(યોગશાસ્ત્ર પ્રકાશ ૩. શ્લો. ૧૨. પૃ. ૨૦૭)

૨૫ જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણુ—

આ આચાર્યનું વિશેષ વૃતાંત કથાવલીમાં મળે છે. વિ. સં. ૬૪૫ માં તેઓ સ્વર્ગવાસ પામ્યા છે એટલે સાતમી સદીના ધુરંધર આચાર્ય તેઓ છે. તેમની કેટલીક

મથુરાકલ્પ

૧૮૧

(પંદર ઉપવાસ) કરી, દેવને આરાધી તેની મહદેવી, ઉદેહિથી લક્ષિત થવાથી ત્રુટિત-ખંડિત થયેલ મહાનિશિથ સૂત્રને સાંધ્યું હતું.

અહિયાં ક્ષપક-સાધુની તપસ્યાથી પ્રસન્ન થયેલી શાસન દેવીએ ઝોદ્ધો (મિથ્યાત્વી)ના તાબામાં (?) ગયેલ તીર્થ, શ્રી સંઘના વચનથી જૈનોના તાબામાં કર્યું-જૈન તીર્થ બનાવ્યું. તેમ જ મનુષ્યોને અતિ લોભી જોઈને સુવર્ણના સ્તુભને ઢાંકીને તેના ઉપર ઈંટનો થુભ બનાવ્યો. પછી અપ્પભટ્ટીસૂરિજીના ઉપદેશથી આમરાજ્યે પત્થરનો સુંદર સ્તુપ બનાવ્યો.

અહિં શંખરાજ અને કલાવતીના

પાંચમા ભવમાં દેવસીહ અને કનક સુંદરી નામે શ્રાવક-શ્રમણોપાસકે રાજ્ય લક્ષ્મી લોગવી-રાજ્ય લોગવ્યું.

આવી રીતે આ મથુરા નગરી અનેક પ્રસંગો વિવિધ ઘટનાઓની ઉત્પત્તિ ભૂમિ છે.

અહિં નર-વાહનવાળી કુબેરાદેવી અને સિંહવાહનવાળી અંબિકા દેવી છે. તેમ જ કુમારાના વાહનવાળો ક્ષેત્રપાલ છે જે તીર્થની રક્ષા કરે છે.

આ પ્રમાણે જિનપ્રભસૂરિએ ૬ મથુરાકલ્પ બનાવ્યો. આ લોક અને પરલોકના સુખાર્થી લલિક જનોએ નિરંતર તેનો પાઠ કરવો.

કૃતિઓ બહુ પ્રસિદ્ધ છે : વિશેષજીવતી અને વિશેષાવશ્યકભાષ્ય, મહાનિશિથસૂત્ર, વિગેરે. તેઓ સિદ્ધાંતી તરીકે બહુ જ પ્રસિદ્ધ છે. તેમણે સાતમી સદીમાં મથુરામાં રહી મહાનિશિથસૂત્ર સાંધ્યું શ્રુષ્પલાપદ કર્યું હતું.

શ્રી જિનપ્રભસૂરિજી

તેઓ ખરતરગચ્છમાં થયેલા જિનસિંહસૂરિના પટ્ટધર હતા. તેમનો અંગત પરિચય નથી મળતો. કિન્તુ ચૌદમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં તેઓ વિદ્યાયાન હોવાનું જણાય છે. આ આચાર્યે જૈન સાહિત્ય વિપુલ પ્રમાણમાં સર્જ્યું છે અને સુંદર રીતે સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષા-સાહિત્યની સેવા કરી છે.

સૌ પ્રથમ ૧૩૫૨માં યોગીનીપુર (દિલ્હી)માં માયુરવંશીય હકકુર કુવીન કાપ્તસ્થ ખેતલીની અભ્યર્થનાથી કાતંત્રવિભ્રમ (વ્યાકરણ)ની ૫૨૨૬૧ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બનાવી આ વખતે તેમનું વય પચિસ વર્ષનું માનીએ તો વિ. સં. ૧૩૨૫ લગભગમાં તેમને જન્મ થયો હોય અને ૧૩૫૨માં કે તેની પહેલાં આચાર્યપદ ઉપર પ્રતિષ્ઠિત થયા હોય એટલે આ દરમ્યાનમાં વ્યાકરણ, કાવ્ય, ન્યાય તથા જૈનશાસ્ત્રમાં વિદ્વતા મેળવી લીધી હશે. તે ઉપરથી તેમની અપ્રતીમ શુદ્ધિ પ્રતિભા અને અતુલ શક્તિનો પરિચય મળી આવે છે.

તેઓએ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંષાદિ વિવિધ ભાષામાં, વિવિધ છંદોમાં, વિવિધ અલંકારોમાં, ચિત્રમય, મંત્રાદિગણિત કાવ્યોદ્ધારા સાતસો સ્તોત્ર રચ્યાં હતાં. તેમને એવી પ્રતિભા હતી. કે પ્રતિદિન નવીન સ્તવનિર્માણ કર્યા પછી આહાર ગ્રહણ કરવો તેમને પદ્માવતી દેવી પ્રત્યક્ષ થયાં હતાં, અને તે દેવીના વચનથી તપાગચ્છને અભ્યુદયવાળો બાણી તે વખતે વિદ્યમાન પરમપ્રભાવી, શાસનદીપક આચાર્યશ્રી સોમતિલકસૂરિ તથા તેમના શિષ્યો વગેરેને ભણુવા જોવા વગેરે માટે યમક, લેષ, ચિત્ર છંદો વિશેષ વિગેરે નવા નવા

૧૮૨

શ્રી જૈન સત્યપ્રકાશ

મથુરા તીર્થની યાત્રાથી ભવિકોને સાંભળવાથી થાય છે.
 જેટલો ઋદ્ધિ-લાભ થાય છે તેટલો મથુરાકલ્પ સમાપ્ત શ્લોક ૧૧૩ અને
 લાભ શુદ્ધ મનથી આ મથુરાકલ્પ ૨૯ અક્ષર અધિક. સમાપ્ત.

પ્રકારથી સુંદર સાતસો જેટલાં પોતાના નામથી અંકિત કરેલાં સ્તુતિ સ્તોત્રો બેટ
 કર્યા હતાં. ઉપદેશસપ્તતિમાં પણ આને મળતો જ ઉલ્લેખ મળે છે. જે ગ્રંથ ૧૫૨૩ માં
 સામગ્ગિણિએ બનાવ્યો છે. આમાંનાં કેટલાંક સ્તોત્રો નિર્ણયસાગર કાવ્યમાલાના સાતમા
 ગુચ્છ, પ્રકરણ રતનાકર ભા. ૨-૪માં, જૈન સ્તોત્રચંદ્રમાં, જૈનસ્તોત્ર સમુચ્ચયમાં પ્રકાશિત
 થયેલ છે. આ સિવાય તેમણે શ્રીશુક ચરિત્ર (દ્વાત્રયકાવ્ય), વિધિ પ્રભા, સમાચારી, કલ્પસુત્ર
 વૃત્તિ, અજીતશાન્તિસ્તવવૃત્તિ, ઉપસર્ગહરસ્તોત્રવૃત્તિ; ભયહર નમોહિત્સ્તોત્રવૃત્તિ,
 પાદલિપ્તસુરિકૃત વીરસ્તોત્રવૃત્તિ, રાજાદિરૂઆદિગણવૃત્તિ, સાધુપ્રેતિકમણુવૃત્તિ, સરિમંત્રાન્નાય
 વિવિધતીર્થકલ્પ જેનું ખીળું નામ રાજ પ્રસાદ છે આ ગ્રંથની રચનાની શરૂઆત ૧૩૬૪
 માં થઈ છે અને ૧૩૮૯ માં ભાદરવા વદિ ૧૦ ને પૂર્ણાહુતિ થઈ છે. લગભગ ત્રીસ
 વર્ષ થયાં છે. આ ગ્રંથમાં ૬૦-૬૧ કલ્પોનો સંગ્રહ છે. ૩૫૬૦ શ્લોક પ્રમાણુ ગ્રંથ છે.
 શ્રી જૈનપ્રભસુરિણિએ ચૌદમી શતાબ્દમાં મહમ્મદ તખ્તકના દરવારમાં બહુ
 સુંદર માન ગૌરવ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. મુસલમાન પાદશાહોને પ્રતિષ્ઠા કરવાનું સૌથી પ્રથમ
 માન પ્રાયઃ તેમને ઘટે છે. ચૌદમી સદીના મહાન પ્રભાવક આચાર્ય થયા.

ચિત્ર-પરિચય

નિરાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી

મથુરાના કંકાલી ટીલામાંથી, પુરાતત્ત્વની દૃષ્ટિએ અતિ મહત્ત્વની, અનેક વસ્તુઓ
 મળી આવી છે. આ અંકના મુખપૃષ્ઠ ઉપર આપેલ આયાગપટ્ટ પણ ત્યાંથી જ મળેલ
 છે. આવા એક નહિ પણ ત્રણ ચાર આયાગપટ્ટ મળેલ છે અને દરેકની રચનામાં થોડો
 ધણો ફેરફાર જોવામાં આવે છે. એક ઉપર તે.....આયાગપટ્ટ: કારિત: એવો સ્પષ્ટ
 ઉલ્લેખ હોઈ એનું નામ આયાગપટ્ટ રાખેલ છે.

એમાં મધ્યમાં તીર્થકરની મૂર્તિ, ચિત્રની જમણી બાજુએ સ્તંભ ઉપર ક્ષમચક્ર ડાબી
 બાજુએ સ્તંભ ઉપર હાથી અને આસપાસ અષ્ટ મંગલની માંગલિક વસ્તુઓનો નિર્દેશ
 છે. સાથે સાથે જુની લીપીમાં એક શિલાલેખ પણ આપેલ છે.

“આયાગપટ્ટ” શું છે એનું શાસ્ત્રીય વર્ણન હજી સુધી કાંઈ પણ ગ્રંથમાં જોવામાં
 નથી આવ્યું. તેમ જ “આયાગપટ્ટ” એ યૌગિક શબ્દ છે કે રૂઠ અથવા જૈન પારિભા-
 પિક. એ પણ નથી જણાયું. જે એ રૂઠ હોય તે કોઈના કોઈ સ્થળે એનો ઉલ્લેખ મળતો
 જોઈએ. તેમજ જે એ જૈન પારિભાષક શબ્દ હોય તે તેનો ઉલ્લેખ જૈનગ્રંથોમાં કે
 શબ્દકોષોમાં પણ મળવો જોઈએ, પણ કોઈપણ ગ્રંથમાં કે કોઈ પણ શબ્દકોષમાં એ નથી
 મળતો. જે એને, “પૂજવું” એ અર્થમાં વપરાતા ચજ્ ધાતુને આ ઉપસર્ગ લગાડીને
 બનેલ આયાગ એટલે પૂજ અને પટ્ટ એટલે પાટલો એમ, જે શબ્દથી બનેલ યૌગિક
 શબ્દ માનીએ તે એનો અર્થ “પૂજનો પાટલો” થાય છે. પણ એને કેવળ યૌગિક
 શબ્દ માનતા સંતોષ નથી જ થતો.

વળી ત્રણ ચાર આયાગપટ્ટ જોઈને એ પ્રશ્ન પણ થાય છે કે જુદી જુદી ધાર્મિક
 ક્રિયાઓ માટે વિશિષ્ટ પ્રકારના આયાગપટ્ટો બનાવવાનું વિધાન તે કોઈ સ્થળે નહિ હોય ?

અસારે તે આ બધું અંધારામાં છે. મથુરામાં મળેલ ઉલ્લેખથી જ જાણે એ શબ્દ
 વિદ્વાનોના ધ્યાન ઉપર આવ્યો હોય એમ લાગે છે. જાણકાર વિદ્વાનો આ વિષય ઉપર
 પ્રકાશ પાડે તે લોકોને ધણું જાણવાનું મળે !

મહાપ્રભાવશાલી પુરૂષાહાનીય
શ્ર સ્તંભ ન પાર્શ્વ નાથ
લેખક—ઉપાધ્યાય શ્રી પદ્મચિન્મયજી ગણેશી

ઘણો સમય વીત્યા બાદ જ્યારે ત્રણે લોકમાં તિલક સમાન—વર્તમાન શાસનાધીશ્વર, શ્રમણુ ભગવંત પ્રભુ મહાવીરદેવરૂપિ મેઘ, કેવલી અવસ્થામાં, ભરત ક્ષેત્રમાં, અવિચ્છિન્ન સાતિશય વાણીરૂપિ ધોધ--પાણીનો પ્રવાહ ભવ્ય જીવેરૂપિ પ્રધાન ધાન્યરાશિ ઉપર સિંચી રહ્યા હતા ત્યારે એટલે શ્રી મહાવીર પ્રભુના સમયે, મહાપ્રાચીન, પ્રવર જિનાલયાદિ ધર્મસ્થાનોથી શોભા-યમાન શ્રી ક્રાંતિપુરીમાં, મહાપરાક્રમી, પ્રચુર વૈભવશાલિ, ધનેશ્વર (અપર નામ સાગરદત્ત) નામનો સાર્થવાહ અનેક વહાણોમાં કરિણાદિ વિક્રેય વસ્તુઓ ભરીને સમુદ્રની મુસાફરી કરતો કરતો અનુક્રમે સિંહલદ્વીપમાં આવ્યો અને અવસરોચિત વ્યાપાર કરતાં ઘણો જ લાભ મેળવીને કેટલોક સમય વીત્યા બાદ સ્વનગરી તરફ પ્રયાણ કર્યું વહાણો વેગથી ચાલી રહ્યા હતાં. ખરેખર મધ્ય ભાગમાં આવતાં અચાનક વહાણુ ચાલતાં બંધ પડી ગયાં. સાર્થવાહ ચિંતામાં પડ્યો.

આવા સંકટના પ્રસંગે શાસનની અધિષ્ઠાયિકા પદ્માવતી દેવીએ સાર્થ-વાહને કહ્યું કે હે વત્સ ? તું ગભરાઈશ નહિ. મેં વહાણુ થંભાવ્યાં છે. તેનું કારણ એ છે કે—જે સ્થળે વહાણુ થંભ્યાં છે તે સ્થળે નીચે તળીએ મહા-મોહરાજના અભિમાનને તોડનાર વરૂણદેવથી વિશેષ મહિમાને પામેલા, શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું અલૌકિક જિંબ છે. તું તે જિંબને તારી નગરીમાં લઈ જા ! આવું દેવીનું વચન સાંભળીને સાર્થવાહે દેવીને કહ્યું કે હું સમુદ્રના તળીએથી એ પરમપ્રભાવક પરમાત્માના જિંબને બહાર લાવવાને અસમર્થ છું. ત્યારે દેવીએ કહ્યું કે—હે શ્રાવક ! હું નીચે તળીએ જાઉં છું. મારી પાછળ પાછળ તારે આવવું. કાચા સૂતરના સાત તાંતણુથી તે જિંબને બહાર કાઢી વહાણુમાં પધરાવી નિર્વિઘ્નપણે તારી નગરીમાં જશે ! એમ સાંભળીને સાર્થવાહે તે પ્રમાણે કર્યું. નિષ્કારણુ જગદ્બંધુ, ત્રણે લોકના નાથ, પ્રભુના જિંબને, ભેદને શેઠ ઘણો જ હુર્ષ પામ્યો.

થોડા દિવસોમાં તે સાર્થવાહે પોતાની ક્રાંતિપુરીના પાદરમાં આવી પડાવ

નાખ્યો. નગરીનો પરિચિત જનસમૂહ સામે આવ્યો. અને મહાપરાક્રમિ સાર્થવાહ, ઉચિત મુદૂર્તે, આ પ્રભાવકે બિંબને મહોત્સવપૂર્વક નગરીમાં લઈ ગયો. જે (સામૈયાના) પ્રસંગે ઘણા ગવૈયાઓ વિવિધ ગાયનો ગાતા હતા. વિવિધ વાજિત્રો પણ ધર્મપ્રભાવનામાં વૃદ્ધિ કરતાં હતાં. સૌભાગ્યવંતી નારીઓ ધવલમંગલ ગાતી હતી. યાગકાંદિને દાન દેવામાં આવ્યું ! અને રૂપા જેવો સફેદ પ્રાસાદ બંધાવી તેમાં પ્રભુબિંબને પધરાવી સાર્થવાહ હંમેશા ઉદ્વાસપૂર્વક ત્રિકાલ પ્રભુભક્તિ કરવા લાગ્યો. એમ કાંતિપુરીમાં આ બિંબ બે હજાર (મતાંતરે ૧ હજાર) વર્ષો સુધી રહ્યું.

આ પ્રસંગે નાગાર્જુન યોગિનું વર્ણન ખાસ જાણુવા યોગ્ય છે. તે આ પ્રમાણે—ક્ષત્રિયોમાં સુકૃટ સમાન અને યુદ્ધ કર્મમાં કુશલ એવો સંગ્રામ નામે પ્રખ્યાત ક્ષત્રિય હતો. તેને સુવ્રતા નામે પત્ની હતી. સહસ્રશૃણુ શેષ નાગના સ્વપ્નથી સૂચિત અને પુણ્યના સ્થાનરૂપ એવો નાગાર્જુન નામે તેમને પુત્ર હતો. તે ત્રણ વરસનો થયો ત્યારે એક વખતે બાળકો સાથે રમત કરતાં, એક સિંહના બાલ (બચ્ચા)ને ફાટીને તેમાંથી કંઈ ખાતો ખાતો પોતાને ઘેર આવ્યો. બાલકની આ એટલા જોઈને ખેદ પામતાં પિતાએ ઠપકો આપ્યો કે— હે વત્સ ! આપણા ક્ષત્રિય કુલમાં નખવાળા સિંહાદિપ્રાણુને ખાવાની મનાઈ છે. આ પ્રસંગે ત્યાં આવેલા એક સિદ્ધ પુરૂષે સંગ્રામને કહ્યું કે પુત્રના આ કાર્યથી તું ખેદ ન કર ! જેવું રહસ્ય પામવું અશક્ય છે એવા સૂત્રના રહસ્યને પણ, આ બાલક ભવિષ્યમાં જાણુકાર થશે. પછી બાલ્યાવસ્થામાં જ તેજ વડે સૂર્ય સમાન, ઉદ્યમી અને સાવધાન એવો નાગાર્જુન અહમુત કલાવાલા વૃદ્ધ પુરૂષેનો સંગ કરવા લાગ્યો. ઘણી કલાઓ જાણુકી હોવાથી પર્વતો અને નદીઓ તેને ઘરના આંગણા જેવી થઈ પડી, અને દૂર દેશાંતર તેને ગૃહાંતર જેવું થઈ પડ્યું. પર્વતોમાં પેદા થતી વનસ્પતિનો અભ્યાસ કરતાં તે મહા રહસ્યને જાણુનારો થયો, અને રસસિદ્ધિ કરવામાં સાધન શૂન્ય મહાઔષધિઓનો સંગ્રહ કરવા લાગ્યો.

એક વખત ફરતા ફરતા, તે નાગાર્જુન પોતાના નગરમાં આવ્યો ત્યારે સમસ્ત સિદ્ધિને જાણુનાર અને ત્યાં બિરાજમાન એવા શ્રીપાદલિપ્તસૂરિજી મહારાજ તેના જાણુવામાં આવ્યા. એટલે પર્વત ભૂમિમાં નિવાસ કરી પાદલેપને ઇચ્છનાર નાગાર્જુને પોતાના શિષ્યદ્વારા એ આચાર્યને જ્ઞાપન કર્યું. ત્યાં તેના શિષ્યે તૃણરત્નમય પાત્રમાં સિદ્ધરસ લાવીને શ્રીપાદલિપ્તગુરૂની આગળ મૂક્યો.

૧. વિવિધ તીર્થકલ્પમાં—પિતા વાસુકી, માતા—ઢંક પર્વતવાસિ રણસિંહરાજપુત્રની પુત્રી ભોપલ એમ કહ્યું છે.

શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથ

૧૮૫

એટલે શુરૂ બોલ્યા કે—‘એ સિદ્ધરસે મને આપવા માટે રસ બનાવ્યો ? અહો ! તેનો કેટલો બધો અપૂર્વ સ્નેહ !’ એમ કહેતાં તે (શુરૂ) જરા હસ્યા અને પાત્ર હાથમાં લઈ લીંતે પછાડી લાંગીને તેનો ભૂકો કરી નાખ્યો. તે જોતાં આવેલ પુરૂષ મોહું વાંકું કરીને ખેદ પામ્યો. ત્યારે તેને કહ્યું કે—હો ભદ્ર ! તું ખેદ ન પામ તને શ્રાવકો પાસેથી સારું લો(લા)જન અપાવીશ, એમ કહી તે પ્રમાણે કર્યું. જતી વખતે શુરૂએ તે રસવાદીને મૂત્રથી ભરેલ કાચ પાત્ર (કાચનું બનાવેલું વાસણ) આપ્યું. તેથી તે શિષ્યે વિચાર્યું કે—મારો શુરૂ ખરેખર મૂર્ખ લાગે છે કે આની સાથે સ્નેહ કરવા ઇચ્છે છે. એમ વિચારી તે શિષ્ય નાગાર્જુનની પાસે આવ્યો. અને કહ્યું કે—‘આપની સાથે તેની અફભુત મૈત્રી છે.’ એમ કહેતાં તે મૂત્રનું પાત્ર તેણે નાગાર્જુનને આપ્યું. તેણે ખૂદલું કરી જોતાં મૂત્રની દુર્ગંધ આવી, જેથી જાણ્યું કે—‘અહો તે સૂરિની નિર્લોભતા (મૂઢતા ઠીક લાગે છે.)!’ એમ ધારી ખેદ પામેલા નાગાર્જુનને પણ તે કાચ પાત્રને પથ્થર ઉપર પછાડી લાંગી નાખ્યું. એવામાં રસોઈ કરવા માટે દૈવયોગે શિષ્યે ત્યાં અગ્નિ સળગાવ્યો. તે વખતે અગ્નિનો યોગ થતાં તે મૂત્રથી પથ્થરો પણ સુવર્ણ બન્યા. આની સુવર્ણસિદ્ધિનો પ્રભાવ જોઈને શિષ્યે આશ્ચર્ય પામી શુરૂને આ ધીના જણાવી કહ્યું કે—જરૂર તે આચાર્ય મહારાજની પાસે અફભુત સિદ્ધિઓ છે, કે જેના મલમૂત્રાદિના સંબંધથી પથ્થરો પણ સુવર્ણ (સોનું) રૂપ થાય છે.

એ પ્રમાણે સાંભળતાં નાગાર્જુનને આશ્ચર્ય પામી વિચાર્યું કે—સૂરિની સિદ્ધિઓની આગલ મારી સિદ્ધિ શા હિસાબમાં છે ? ચિત્રાવેલી ક્યાં અને કૃષ્ણમુંડી (એક જાતની વનસ્પતિ) ક્યાં ? શાકંભરી (દુર્ગા)નું લવણ ક્યાં ?—અને વજ્રકંઠ ક્યાં ? દૂર દેશમાં રહેતા અને વનસ્પતિ (આપઘો)ને એકઠી કરતાં હંમેશાં ભિક્ષા લોજન કરવાથી મારો દેહ મ્હાન (નિસ્તેજ) થઈ ગયો છે. અને એ આચાર્ય તો બાલપણથી જ માંડીને લોકોમાં પૂજ્યા છે. અને આકાશ ગામિની વિદ્યાથી સાધ્ય સાધતાં તે હંમેશાં સુખમાં રહે છે—વળી તેમના શરીરના મલ મૂત્રાદિકના પ્રભાવે માટી અને પથ્થર વિગેરે સો ટચના સુવર્ણ સ્વરૂપ બને છે. તે પૂજ્ય સૂરિનો પ્રભાવ વચનાતીત અને અપૂર્વ છે ! એમ ધારી પોતાના રસ-ઉપકરણ મૂકીને નાગાર્જુન આચાર્ય શ્રી પાદદિપ્ત પ્રભુની પાસે આવી નિરભિમાન બની કહેવા લાગ્યો કે હે નાથ ! દેહસિદ્ધ અને સ્પૃહાને જીતનાર એવા આપ પૂજ્યને જોવાથી મારો સિદ્ધિ ગર્વ સર્વથા ગળી ગયો છે. હું કાચમને માટે આપશ્રીના ચરણકમલની સેવાનો લાભ લેવા ચાહું છું. આજથી જ છે કે મિષ્ટાન્ન મળે તો તુચ્છ લોજન કેને લાવે ? એમ પોતાનો

૧૮૬

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

આલપ્રાય જાણીવીને નાગાર્જુન શ્રી પાદલિપ્તસૂરિજીની, પગ ધોવા આદિથી નિરંતર ભક્તિ કરવા લાગ્યો.

એવામાં મુનિઓ જ્યારે અન્યત્ર (બીજે સ્થલે) વિહાર કરી ગયા, ત્યારે શ્રી આચાર્ય મહારાજ-પૂર્વે કહેલ પાંચ (સિદ્ધગિરિ-ગિરિનાર, સમ્બેતશિખર અષ્ટાપદ, આબુ) તીર્થો પર આકાશ માર્ગે જઈ ત્યાં ભગવંતને વંદન કરી એક મુહૂર્તમાં નિયમપૂર્વક પાછા આવ્યા. કારણ કે કલિયુગમાં તે સૂરિજી વિદ્યાચારણ સમાન લબ્ધિવાળા હતા. તે તીર્થ વંદન કરીને આવ્યા ત્યારે ઐષધિયોને જાણવાની ઇચ્છાથી નિર્વિકાર નાગાર્જુને તેમના પગ ધોયા. તેમાં સૂંઘતાં, વિચારતાં, જોતાં, ચાખતાં, અને અડકતાં તેણે પોતાના બુદ્ધિબળથી એકસો સાત ઐષધિઓ જાણી લીધી. પછી તે તે ઐષધિયોને મેળવી, ઘુંટી એક રસ કરીને તેના વતી તેણે પગે લેપ કરી ઉડવા માંડ્યું, પરંતુ કુકડાની જેમ ઉંચે ઉછળીને તે નીચે પડવા લાગ્યો. એમ ઉંચા ભાગથી નીચે પડતાં તેનાં ઠોંચણને લાગ્યું એવામાં લોહી વહેતી તેની જઘા સૂરિજીએ જોઈને કહ્યું કે અહો, શું ગુરૂ વિના પાદલેપ સિદ્ધ થયો ? ત્યારે નાગાર્જુને કહ્યું કે ગુરૂ વિના સિદ્ધિ ન થાય, પરંતુ આ તો મેં મારા બુદ્ધિબલની પરીક્ષા કરી. આ તેના સરલ અને સાચા વચનો સાંભળી પ્રસન્ન થઈ સૂરિજીએ કહ્યું કે-હે ભદ્ર ! સાંભળ, હું તારી રસસિદ્ધિ કે શુશ્રૂષા (ભક્તિ)થી રાજી થયો નથી, પરંતુ તારૂં અપૂર્વ બુદ્ધિબળ જોઈને રાજી થયો છું. કારણ કે પગ ધોવા માત્રથી વસ્તુઓના નામ કોણ જાણી શકે ? માટે હું તને આકાશગામિની વિદ્યા આપીશ. પરંતુ તું મને ગરૂદક્ષિણામાં શું આપીશ ? ત્યારે નાગાર્જુને કહ્યું કે-હે ભગવન ! આપ જે ફરમાવો તે આપવાને હું તૈયાર છું. એટલે આચાર્ય બોલ્યા કે 'તું વિદ્યાસિદ્ધ થાય તેથી મારા મનને સંતોષ છે. તને સત્ય અને પથ્ય હું કહીશ માટે આ ગાથા સાંભળ:-

દીહર ફણિદમાલે મહિહરકેસરવિસાવહુદલિલ્લે ॥

ઉપ્પિયઝ કાલમમરો જળમયરંદં પુહરૂપઉમે ॥૧॥

અર્થ-જેને ક્ષણિન્દ્રૂપ લાંબા નાળ છે, પર્વતોરૂપિ કેસરાં છે, દિશાઓ રૂપિ પુષ્કલ પાંદડાં છે, એવા જગત (પૃથ્વી)રૂપ કમલ પર મોહ પામેલ કાલરૂપ ભમરો મનુષ્યરૂપ મકરંદનું પાન કર્યા કરે છે. વસ્તુસ્થિતિ એમ હોવાથી હે ભદ્ર ! અવિચ્છન્ન પ્રભાવશાલિ, ત્રિકાલાભાધિત, ત્રિપુટી શુદ્ધ શ્રી જિનધર્મને અંગી-કાર કર ! સૂરિજીનું આ વચન સાંભળીને નાગાર્જુને વિનાસંકોચે ઉલ્લાસથી તે પ્રમાણે કંથું

શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથ

૧૮૭

પછી આચાર્ય મહારાજે કહ્યું કે—કાંજ અને ચોખાના ચોખ્યા ષોણના પાણીથી ઝોલધી ઘુટીને પગે લેપ કરવાથી આકાશગામી થવાય. એમ સાંભળી, તે પ્રમાણે કરવાથી ગરુડની પેઠે આકાશ માર્ગે ઉડીને તે યથેચ્છસ્થાને જવા લાગ્યો. કૃનજશિરોમણિ, વિદ્યાસિદ્ધ તે નાગાર્જુને તીર્થાધિરાજ, પ્રાતઃસ્મરણીય, શ્રી સિદ્ધગિરિની તળેટીમાં જઈને શ્રી ગુરુના નામે પાદલિપ્ત (પાદીતાણા) નામે નગર વસાવ્યું. ગિરિરાજની ઉપર શાસનાધિપતિ, ચરમ તીર્થંકર, શ્રમણ ભગવંત શ્રી મહાવીર પ્રભુનું ચૈત્ય કરાવ્યું. ત્યાં ગુરુ મૂર્તિને પણ સ્થાપન કરી. શ્રી ગુરુ મહારાજને જોલાવીને તેણે ધીજાં પણ જિનગિંજોની ત્યાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી. શ્રીપાદલિપ્તસૂરિજી મહારાજે મૂલનાયક પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવની સમક્ષ એ ગાથાથી શ્રેષ્ઠ સ્તુતિ કરી, અને કહ્યું કે એ ગાથાથી સુવર્ણસિદ્ધિ અને આકાશગામિની વિદ્યા અત્યંત શુભ રહેશે. તે આજકાલના નિર્ભાગિ મનુષ્યો જાણી શકશે નહિ. પછી શ્રી ઉજ્જવ્યંતગિરિની નીચે દુર્ગની પાસે ગુરુ મહારાજના મુખથી શ્રી નેમિનાથનું ચરિત્ર સાંભળીને નાગાર્જુને સર્વ તેવા પ્રકારના આવાસાદિક કરાવ્યાં. તેમાં શ્રીદશાહમંડપ, ઉગ્રસેનનું રાજભુવન, તથા વેદિકા પર વિવાહાદિકની વ્યવસ્થા કરાવી કે જે અત્યારે પણ ત્યાં ગયેલ ધાર્મિક જનોના જોવામાં આવે છે.

(અપૂર્ણ)

[૧૯૪ મા પાનાનું અનુસંધાન]

પોતે અજ્ઞાત રહેવા ઇચ્છતા હોય તેથી કે પછી અન્ય કોઈ કારણસર કેટલાક ગ્રંથ-કાર પોતાનું નામ ન સૂચવતાં પોતાના ગુરુનું નામ સૂચવે છે. આનું એક ઉદાહરણ શ્રોજિન-પ્રભસંસ્કૃત જિનાગમસ્તંવની અવચૂરિનું નીચે મુજબનું પદ પૂરું પાડે છે—

“ ધ્યાયન્તિ શ્રીવિશેષાય ગતા વેશાલયેન યમ્ ।

સ્તુતિદ્વારાજયશ્રોદઃ શ્રીવીરગુરુગોરવઃ ॥ ”

આ પદમાં “શ્રોવિશાલરાજગુરુ” એમ પોતાના ગુરુનું નામ શુભ રીતે સૂચવાયેલાની હકીકત એજ અવચૂરિકારે નીચે મુજબના—

આદિગુપ્તામિધાનસ્ય ગુરોઃ પાદપ્રસાદતઃ ।

પાદવિચ્છેદરૂપેયં વિવૃત્તિલિખિતા મયા ॥ ”

—પદ દ્વારા રજુ કરી છે, પરંતુ દરેક ચરણના ચોથા અને પાંચમા અક્ષર એક ત્રિત કરવાનું ત્યાં સૂચન નથી. એ તરફ મારું ધ્યાન વિદ્વંદ્વલ મુનિરાજ શ્રી પુણ્યવિજયજીએ સૂચવ્યું હતું જે બદલ હું એમનો આભારી છું. વિવેકવિલાસના નીચે લખેલા—

“ જીવવત્ પ્રતિમા યસ્ય વચ્ચો મધુરિમાશ્ચિતમ્ ।

દેહં ગોહં શ્રિયસ્ત્વં સ્વં વન્દે સૂરિવરં ગુરુમ્ ॥ ”

—પદમાંના પ્રત્યેક ચરણનો પ્રથમ અક્ષર લેવાથી “જીવદેવ” એવું નામ અને છે.

આ પ્રમાણે આપણા જ્ઞેન સાહિત્યની અનેકવિધ વિશિષ્ટતાઓમાંથી એકનો ઉદ્દેશ કરી હું હાલ તો વિરમું છું, જે કે સાથે સાથે એટલું ઉમેરું છું કે બીજી વિશિષ્ટતાઓનો હવે પછી નિર્દેશ કરવા વિચાર રાખું છું.

સરસ્વતી-પૂજા અને જૈનો

લેખક-શ્રી સારાભાઈ મણિલાલ નવાળ

(આર્કિયોલોજિકલ ડીપાર્ટમેન્ટ, વડોદરા)

[ત્રીજા અંકના પાના ૮૦ થી ચાલુ]

સરસ્વતી-‘સૃ’ ધાતુની આગળ અસુન્ પ્રત્યય લગાડવાથી ‘સરસ્’ પદની સિદ્ધિ થાય છે. ‘સૃ’ ધાતુનો અર્થ ગતિ-વેગ થાય છે. જ્યાં કોઈ પણ જાતનું રોકાણ થાય છે ત્યાં ગતિ થઈ શકતી નથી. તેથી જ ગતિની વચ્ચે કોઈ પણ જાતનું આવરણ હોવું એ આવશ્યક નથી. વિજ્ઞાન પણ આ જ સિદ્ધાન્તનું પ્રાત્પાદન કરે છે:—‘Ether at rest is darkness, Ether in motion is light’ જ્યાં ગતિનો અવરોધ ત્યાં અંધકાર અને જ્યાં ગતિનો અવરોધ નહિ ત્યાં પ્રકાશ. આ ગતિ-વેગની જે અધિષ્ઠાત્રી દેવી છે, જેનાથી સમસ્ત ગતિની શરૂઆત છે, જેનાથી સમસ્ત લોક પ્રકાશમાન થાય છે, અજ્ઞાન દૂર થાય છે, જ્ઞાનનો વિકાસ થાય છે, તે જ સરસ્વતી છે. જગતમાં ગણપદાદિ રૂપમાં જેનો (અર્થાત્ વાક્ શબ્દનો) પ્રચાર (સૃ ધાતુ) થાય છે, તે જ સરસ્વતી છે. જ્યાં છન્દ છે, ત્યાં સરસ્વતી-ગતિનું રૂપ છે, જ્યાં છન્દ નથી ત્યાં અજ્ઞાન-અંધકારનું સામ્રાજ્ય છે.

જૈન ધર્મશાસ્ત્રોમાં સરસ્વતી શબ્દને બદલે શ્રુત દેવતા શબ્દ વધારે પ્રચલિત છે; આપણે વિવિધ પુરાણોમાં આપીને સાચિત કરીશું કે શ્રુતદેવતા અને સરસ્વતી બંને એક જ એટલે શ્રુતજ્ઞાન-શાસ્ત્રીય જ્ઞાનની જ અધિષ્ઠાત્રી છે, પરંતુ મિ. બી. સી. ભટ્ટાચાર્ય ઝોળખાવે છે તેમ ‘Goddess

of s'rute’ વેદ અગર તે સમયના શ્રુતિ પરંપરાએ ચાલ્યા આવતા સાહિત્યનું મૂળ નિદર્શન કરાવતી નહિ, x જ્યારે તેની કલ્પનાનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ થતાં સમગ્ર જ્ઞાન અને કળાનો સમાવેશ સરસ્વતીની કલ્પનામાં થાય છે.

શ્રુતદેવતા યાને સરસ્વતી

વાણીની ઉત્પત્તિ, જૈન ધર્મશાસ્ત્રોના વર્ણન પ્રમાણે, શ્રીજિનેશ્વર દેવના મુખ-કમલમાંથી થએલી છે:—‘જિનેશ્વર દેવના મુખરૂપી મેઘથી ઉત્પન્ન થએલો વાણીનો વિસ્તાર જેક માસમાં થએલી વૃષ્ટિના જેવો શીતળ હોય છે, તેથી તે કપાયરૂપી તાપથી પીડાએલા પ્રાણીઓની શાંતિ કરનાર છે, તે મારે વિષે પણ પુષ્ટિને કરો એટલે કે તે વાણીનો વિસ્તાર મારો પણ અનુગ્રહ કરો!’^૧

‘જિનેશ્વર દેવે પ્રસિદ્ધ કરેલા સમસ્ત સાહિત્યરૂપ, વળી ગણધરોના મુખરૂપ મંડપને વિષે નૃત્ય કરનારી તેમ જ ગુરૂના વદન-કમલને વિષે

x ‘Her name as s'ruta-devi meaning ‘Goddess of s'ruti originally refers to the Vedas or ‘revealed literature’ preserved through hearing.’

—B. C. Bhattacharya

Malavia Commemoration Vol. pp. 291

૧-‘કષાયતાપાર્દિતજન્તુનિર્વૃત્તિ, કરોતિ યો જૈનમુખામ્બુદોદગતઃ ।

સ શુકમાસોદ્ભવવૃષ્ટિસન્નિભો દધાતુ પુષ્ટિ મયિ વિસ્તરો ગિરામ્’ ॥૩॥

—નમોસ્તુવર્દ્ધમાનાય સ્તુતિઃ

સરસ્વતી પૂજા અને જૈનો

૧૮૯

ક્રોડા કરનારી હંસિકા એવી શ્રુતદેવતા વિશ્વમાં વિખ્યા વર્તે? છે!—૩

આપણે ઉપર જણાવી ગયા કે જૈન ધર્મશાસ્ત્રોમાં શ્રુતજ્ઞાનની અધિષ્ઠાત્રી તરીકે શ્રુતદેવતાને કહ્યી છે જેને ઉત્તરોત્તર વિકાસ થતાં સમગ્ર જ્ઞાન સાથે કળાનો સમાવેશ કરીને જ્ઞાન અને કળા અનેની અધિષ્ઠાયિકા તરીકે સરસ્વતીની કલ્પના કરવામાં આવી છે. અહીંયાં પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે શ્રુતજ્ઞાન એટલે શું? અને જ્ઞાનની અધિષ્ઠાત્રી તરીકે એ સ્વરૂપો કલ્પવાનું શું કારણ?

શ્રુતજ્ઞાન-જૈન ધર્મશાસ્ત્રોમાં જ્ઞાનના પાંચ પ્રકારો પાડવામાં આવેલા છે:—૧. મતિજ્ઞાન, ૨. શ્રુતજ્ઞાન, ૩. અવધિજ્ઞાન, ૪. મનપર્યાવ જ્ઞાન અને ૫. કેવલજ્ઞાન. ૨ આ પાંચ પ્રકારો પૈકી મતિપૂર્વક, શાસ્ત્રશ્રવણ અથવા તેના ઉપર આધાર રાખનાર, પરીક્ષ પ્રમાણરૂપ;

ત્રિકાલ વિષેયક તેમ જ અગ્રયાણ અને અંગ-પ્રવિષ્ટ એમ એ મુખ્ય ભેદોવાળું શ્રુતજ્ઞાન છે. શબ્દ શ્રવણથી ઉપજતો જે બોધ યાને શબ્દ-બોધ તે શ્રુતજ્ઞાન છે.

પ્રાચીન સમયમાં ત્યાગધર્મની ઉચ્ચ કક્ષાને સાધનાર જૈન શ્રમણો પરિગ્રહભરી હોઈ જેમ અને તેમ ઓછામાં ઓછી વસ્તુના પરિ-ગ્રહથી અથવા સાધનોથી પોતાનો નવવાંહ કરી લેતા હતા; તેમ જ તે જમાનામાં પ્રત્યેક વિષ-યને મુખપાક રાખવાની તે મુખપાક ભણવા-ભણાવવાની પદ્ધતિ સમગ્ર ભારતવર્ષમાં હોવા ઉપરાંત જૈનશ્રમણોની પારગ્રહને લગતી વ્યા-ખ્યા અતિ ઝીણવટભરી હતી કે અધ્યયન અધ્યાપન માટેનાં પુસ્તકાદિ સાધનો જેવાં સાધનો લેવાં એ પણ અસંયમરૂપ અર્થાત્ ત્યાગધર્મને હાનિ પહોંચાડનાર તેમ જ પાપરૂપે મનાવું, તેનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે જૈન

૧- 'જિનપતિપ્રથિતાલિલવાહમયી ગણધરાનનમણ્ડપનલ્લકી ।

ગુરુમુખામ્બુજલ્લેલનહંસિકા વિજયતે જગતિ શ્રુતદેવતા ॥ ૩ ॥

૨. 'જ્ઞાનના આ પાંચ પ્રકારોના વિસ્તૃત વર્ણન માટે જૂઓ 'નન્દીસૂત્ર' વગેરે ગ્રન્થો.'

૩. (ક) નિશીથ ભાષ્ય તથા કલ્પ ભાષ્યમાં જણાવ્યું છે કે:—
'પોત્યગ જિણ દિઠ્ઠંતો, વગ્ગુર લેવ્વે ય જાલ ચક્કે ય ।'

અર્થાત્—'શિકારીઓની જાળમાં સપડાએલું હરણુ, તેલ વગેરેમાં પડેલી માખ, જાળમાં પકડાએલાં માછલાં વગેરે તેમાંથી છટકી જઈ અચી શકે છે, પણ પુસ્તકના વચમાં ફસાઈ ગયેલા જીવો અચી શકતા નથી. તેથી પુસ્તક રાખનાર શ્રમણોના સંયમને હાનિ પહોંચે છે.'

આ પછી આગળ ચાલતાં કેવળ મોહને ખાતર પુસ્તકોના સંગ્રહ કરનાર જૈન શ્રમણો માટે પ્રાયશ્ચિતો કહેલાં છે.

'જત્તિયમેત્તા વારા, મુંચતિ વંધતિ વ જત્તિયા વારા ।

જતિ અવલ્લરાણિ લિહિત વ, તતિ લહુગા જં ચ આચ્ચજ્જે ॥'

(ઘ) 'દશવૈકાલિકચૂર્ણી માં જણાવ્યું છે કે: 'પુસ્તકો રાખવાથી અસંયમ થાય છે.'

પોત્યણ્ણુ ઘેપ્પંનણ્ણુ અસંજમો ભવહ ।'—પત્ર : ૨૧.

૧૬૦

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

શ્રમણો બુદ્ધિસંપન્ન તેમ જ અદ્ભુત સ્મરણ-શક્તિવાળા હોઈ તેમને પુસ્તકાર્હનો પરિગ્રહ કરવાનું કથું જ કારણ નહોતું.

શ્રુતદેવતા!—

ન્યાં સુધી જૈન શ્રમણો બુદ્ધિશાળી અને યાદશક્તિવાળા હતા તેમ જ તેઓને પુસ્તકાર્હનો પરિગ્રહ કરવાની લેશ પણ જરૂરિયાત જણાઈ નહોતી એટલે કે ત્યાં સુધી જ્ઞાન કર્ણ પરંપરાએ આદ્યું આવતું હતું એટલે કે શ્રુતિ-શ્રવણ દ્વારાએ આદ્યું આવતું હતું અને શ્રવણથી ઉપજતો જે બોધ યાને શબ્દબોધ તે શ્રુતજ્ઞાન છે અને શ્રુતજ્ઞાનની આધિષ્ઠાયિકા તરીકે શ્રુત-દેવતાની કલ્પના કરવામાં આવી છે.

શ્રુતદેવતાની માન્યતા—

શ્રુતદેવતાની માન્યતા ધણા જ પ્રાચીન સમયથી પ્રચલિત હોવી જોઈએ; કારણ કે જૈન ધર્માનુયાયી સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિદાર્શી સ્તુતિવિધ સંઘના દરરોજના આવશ્યક-અવશ્ય કરવા યોગ્ય કર્તવ્યો પૈકીનું છ આવશ્યકરૂપ પ્રતિક્રમણ પણ ઉભય કાળ-સવાર અને સાવકાળના સમયે કરવાનું વિધાન છે. પ્રતિક્રમણનો સામાન્ય અર્થ પાપથી પાછા વળતું એવો થાય છે. આ પ્રતિક્રમણ છ આવશ્યક રૂપ છે. ૧ સામાયિક, ૨ સ્તુતિવિશતિ સ્તવ, ૩ વંદનક-ચુરુવંદન, ૪ પ્રતિક્રમણ, ૫ કાયોત્સર્ગ અને ૬ પ્રત્યાખ્યાન. આ છ આવશ્યક પૈકીના ચોથા આવશ્યક પ્રતિક્રમણ સૂત્રનો પાઠ કરી ગયા પછી રત્નત્રયીરૂપ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રનો કાયોત્સર્ગ પાંચમા આવશ્યક તરીકે કરવામાં આવે છે અને તે કાયોત્સર્ગ પછી જ્ઞાનાવરણીય-જ્ઞાનને આવરી રહેલાં કર્મોના ક્ષય નિમિત્તે દરરોજના સાવકાળના પ્રતિક્રમણમાં શ્રુતદેવતા નિમિત્તે 'સુઅદેવયાણ કરેમિ કાહસગ્ગં' શબ્દ બોલી એક કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે અને તે કાયોત્સર્ગ પુરુષો

અને સ્ત્રીઓ બુદ્ધી બુદ્ધી નીચે પ્રમાણની એક સ્તુતિ બોલીને પારે છે.

પુરુષો જે સ્તુતિ બોલે છે તે ભાવાર્થ સાથે ત્રીજા અંકના પાના ૮૦ ઉપર અગાઉ જણાવી ગયા છીએ.

સ્ત્રીઓ આ પ્રમાણે સ્તુતિ બોલે છે.

કમલદલવિપુલનયના,

કમલમુખી કમલગર્ભસમગૌરી ।

કમલે સ્થિતા ભગવતી,

દવાતુ શ્રુતદેવતા સિદ્ધિમ્ ॥૧॥

અર્થાત—કમળના પત્ર સમાન વિસ્તીર્ણ નેત્રવાળી, કમળ સમાન મુખવાળી, કમળના ગર્ભની જેમ ગૌરવર્ણવાળી, (અને) કમળ ઉપર એટલી ભાગવતી શ્રુતદેવતા સિદ્ધિને આપો.

ઉપર્યુક્ત પુરુષોને બોલવાની સ્તુતિમાં શ્રુતને સમુદ્રની ઉપર આપી છે જ્યારે પ્રસ્તુત સ્તુતિમાં શ્રુતદેવતાના શરીરનો વર્ણુ ગૌર તથા તેણીને કમળના ઉપર એટલી વર્ણુની છે. આપણે અગાઉ ત્રીજા અંકના પાના ૮૦ ઉપર જણાવી ગયા છીએ તે વાગીશ્વરી-સરસ્વતીનું (કલ્લાણકંદં ની સ્તુતિનું) વર્ણુન પણ આ શ્રુતદેવતાના વર્ણુનને આબેહુમ મળતું આવે છે.

શ્રુતદેવતા અને સરસ્વતીની સમાનતા

ઉપર આપણે જણાવી ગયા તે મુજબ શ્રુતજ્ઞાનની આધિષ્ઠાયિકા શ્રુતદેવતા એકલાં નિર્મલ શાસ્ત્રીય જ્ઞાનની જ આધિષ્ઠાયિકા માત્ર હતી પરંતુ ન્યારથી જ્ઞાન પુસ્તકરૂપે લખાવા માંડ્યું ત્યારથી જ તેણીના સ્વરૂપનો વિકાસ ઉત્તરોત્તર થતો ગયો અને તેણીને જ વાગીશ્વરી તથા સરસ્વતીના નામથી સંબોધવામાં આવી હોય તેમ સ્પષ્ટ લાગે છે.

શ્રુતદેવતા અને સરસ્વતી એક જ છે તે સંબંધીના મુખ્ય મુખ્ય પુરાવા નીચે મુજબ છે:-

સરસ્વતી પૂજા અને જૈનો

૧૯૧

૧. વિદ્યમાન જિનમંદીરોમાં જે જે પ્રાચીન સમયની 'સરસ્વતી દેવી' ને લગતી મૂર્તિઓ મળી આવે છે અને જેની જેની નીચે દેવીનો નામોલ્લેખ કરેલો જોવામાં આવે છે તે સઘળે સ્થળે 'સરસ્વતી' અગર 'શારદા' નો જ ઉલ્લેખ કરેલો મોટા ભાગે મળી આવે છે, પરંતુ મારી જાણમાં છે ત્યાં સુધી એક પણ મૂર્તિની નીચે 'શ્રુતદેવતા'નો નામોલ્લેખ કરેલો મળી આવતો નથી.

૨. પ્રાચીન તાડપત્રના તથા કાગળના હસ્તલિખિત ગ્રન્થોના ચિત્રો પૈકીના જે જે ચિત્રો ઉપર દેવીનો નામોલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે તે ચિત્રો ઉપર 'સરસ્વતી'નો જ નામોલ્લેખ જોવામાં આવે છે.

૩. પ્રાચીન જૈનાચાર્યોએ જ્યાં જ્યાં દેવીની આરાધના જિનમંદિર વગેરેમાં કરી છે ત્યાં ત્યાં પણ 'સરસ્વતી'ની મૂર્તિની સન્મુખ આરાધના કર્યાના ઉલ્લેખ મળી આવે છે, પરંતુ કોઈપણ સ્થળે 'શ્રુતદેવતા'ની મૂર્તિની સન્મુખ આરાધના કર્યાનો ઉલ્લેખ મળી આવતો નથી.

૪. જૈનાચાર્યોએ જ્યાં જ્યાં સ્તુતિ-સ્તોત્રોમાં દેવીના વિવિધ સ્વરૂપોની કલ્પના કરી છે ત્યાં ત્યાં પણ 'સરસ્વતી'ના સ્વરૂપોની જ કલ્પના કરી છે. મુખ્યત્વે કરીને તેઓએ રચેલાં સ્તોત્રોનાં નામો પણ ૧. સરસ્વતી સ્તોત્ર. ૨. સરસ્વતી સ્તવ. ૩. શારદા સ્તવ. ૪. સરસ્વત્યાષ્ટક. ૫. શારદાષ્ટક વગેરે મળી આવે છે.

૫. આગમેદ્વારક આચાર્યદેવ શ્રી સામ-રાનંદસૂરીશ્વરજી પણ તા. ૧૨-૧૦-૩૫ ના

'સિદ્ધચક્ર' પાક્ષિકમાં મારા પ્રશ્ન નંબર ૭૭૪ ના સમાધાનમાં જણાવે છે કે:--

'શ્રુતદેવતા અને સરસ્વતી એક રૂપે ગણાય; કારણ કે ગ્રન્થકારો ખેમાંથી એકની સ્તુતિ કરે છે. સરસ્વતીની મૂર્તિઓ બારમી સદીની તાડપત્રની જે હસ્તપ્રતો અમદાવાદના સાહિત્ય-પ્રદર્શનમાં આવી હતી તેમાં ધણું સ્થાને હતી.'

આ વિષયમાં વધારે પુરાવાઓ આપવાની આવશ્યકતા મને નહીં જણાવાયી આ ચર્ચા અત્રે જ ઠુંકાવી દેવી યોગ્ય લાગે છે.

મારી માન્યતા પ્રમાણે જૈન ધર્મશાસ્ત્રો-એ જ્યાં જ્યાં જ્ઞાનની અધિષ્ઠાત્રી દેવીને મૂર્તિ સ્વરૂપે કલ્પી છે ત્યાં ત્યાં 'સરસ્વતી' ને જ કલ્પી છે અને 'શ્રુતદેવતા' ને અમૂર્ત સ્વરૂપે જ રહેવા દીધી હોય એમ લાગે છે.

સરસ્વતીના સ્વરૂપનો ક્રોનિકલિકાસ —

આપણે અગાઉ જણાવી ગયા કે જ્યાં સુધી જૈન શ્રમણો શુદ્ધિશાળી અને યાદ-શક્તિવાળા હતા ત્યાં સુધી તેમને પુસ્તકોનો પરિગ્રહ કરવાની લેશ પણ જરૂરીયાત જણાઈ ન હોતી; પરંતુ એક પછી એક ઉપસ્થિત થતા આર આર વર્ષો ભયંકર દુકાળો અને લીધે જૈન શ્રમણોને ભિક્ષા વગેરે મળવાં અશક્ય થઈ પડ્યાં અને પરિણામે તેમનામાં પઠન પાઠન આદિ વિષયક મંદતા દાખવત ત્યાં જૈન આગમેને ભૂલવા લાગ્યા. આ સ્થિતિમાં પણ જૈન શ્રમણોએ સંઘ સમવાય-ગંધના મેળાવડાઓ કરી ભૂલાઈ જતાં જૈન આગમેને વાચના દ્વારા કેટલીયે વાર પૂર્ણ કરી લીધાં,

૧. જૈન આગમે પુસ્તકોરૂઢ થયા તે પહેલાં આર આર વર્ષો દુકાળ પડ્યાની નોંધ જૈન સાહિત્યમાં મળી આવે છે; એક સ્થવિર આર્થભદ્રબાહુના સમયમાં, બીજો સ્થવિર આર્થમહાગિરિ-આર્થસુહસ્તિના સમયમાં, ત્રીજો વજ્રસ્વામીના મૃત્યુ સમય દરમિયાન અને ચોથો રકંઠિલાચાર્ય-નાગાર્જુનાચાર્યના સમયમાં.

૧૬૨

શ્રી જૈન સત્યપ્રકાશ

તેમ છતાં કાળના પ્રભાવે જૈન શ્રમણોની યાદદાસ્તી મોટા પાયા પર ઘસાતી ચાલી, એટલું જ નહિ પણ તે સાથે દૈવની પ્રતિકૂલતાને લઇ તે યુગમાં એક પછી એક એમ અનેક શ્રુતધર આચાર્યો પરલોકવાસો^૧ થતા ચાલ્યા. તેથી જૈન શ્રમણસંસ્કૃતિ, જે એક-કાળે પુસ્તકાદિનો પરિગ્રહ કરવાની વાતને મહાપાપ તરીકે માનતી હતી અને તે બાબતમાં કડકમાં કડક દંડ-પ્રાયશ્ચિત ફરમાવતી હતી, તે જ સંસ્કૃતિનો વારસો ધરાવનાર તેના સંતાનભૂત સ્થવિરોને નવેસરથી એમ નોંધવાની જરૂર પડી કે 'બુદ્ધિ^૨ સમન્ન અને યાદશક્તિ-

ની ખામીને કારણે તેમ જ કાલિક શ્રુતાદિની નિર્ચુકિતના કોશના માટે પાંચ પ્રકારનાં પુસ્તકો લઇ શકાય છે અને તે લેવામાં સંયમની વૃદ્ધિ છે.'

જેવી રીતે પુસ્તકાદિ પરિગ્રહની બાબતમાં સમય જતાં પરિવર્તન થવા પામ્યું તેવી જ રીતે ન્યારથી શ્રુતિપરંપરાએ ચાલ્યું આવતું જ્ઞાન પુસ્તકરૂપે લખાવા લાગ્યું ત્યારથી 'સરસ્વતી'ના સ્વરૂપમાં પણ ક્રમે ક્રમે વિકાસ થતો ચાલ્યો; જેનો વિચાર આપણે હવે પછી આગળના લેખોમાં કરીશું.

(અપૂર્ણ)

પૂજ્ય મુનિમહારાજશ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજનો, મયા અંકથી અધુરો રહેલો " દિગંબર શાસ્ત્ર કૈસે વને " નો લેખ આ અંકમાં, સ્થળ સંકોચના કારણે, આપી શકાયો નથી.

૧. અણ્ણે ભણંતિ-જઙ્ઘા સુતં જો જઙ્ઘં તમ્મિ દુભિક્કલકાલે, જે પહાણા અણુઓગધરા તે વિણઙ્ઘા ॥'

—નન્દીચૂર્ણી. પત્ર ૮

૨ (ક) ઘેપ્પતિ પોત્થગપ્પગં, કાલિયણિજ્જુત્તિકોસઙ્ઘા ॥'-નિશીથમાણ્ય ડ. ૧૨
(સ્થ) 'મેઘા-ઓગહણ-ધારણાદિપરિહારિણિ જાણિરૂણ, કાલિયસુયણિજ્જુત્તિ-ણિમિત્તં વા પોત્થગપ્પગં ઘેપ્પતિ । કોસો ત્તિ સમુદાઓ ॥'

—નિશીથચૂર્ણી.

(ગ) કાલ પુણ પહુચ્ચ ચરણકરણઙ્ઘા અવોચ્છિત્તિનિમિત્તં ચ ગેણ્ઘમાણસ્સ પોત્થણ સંજમો ભવઙ્ઘ ।'-દશવૈકાલિકચૂર્ણી. પત્ર ૨૧.

જૈન ગ્રંથકરોએ કરેલો નામ-નિર્દેશ

લે. પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપાડયા એમ. એ.

દરેક ગ્રંથનું નામ એના કર્તાએ સૂચવવું જ જોઈએ એવો કંઈ નિયમ નથી; એથી કરીને આજે પણ આપણા ભારતીય સાહિત્યમાં એવા અનેક ગ્રંથો મળી આવે છે કે જેમાં એ ગ્રંથનું નામ એના કર્તાએ સૂચવેલું જણાતું નથી. કિન્તુ પાછળથી કોઈએ એનું નામ પાડ્યું હોય એમ જણાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં ગ્રંથકાર પોતાનું નામ સ્પષ્ટ કે અસ્પષ્ટ રીતે પોતાની કૃતિમાં ન સૂચવે તો તેમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી. નામ નહિ સૂચવવાનું એક કારણ એમ બતાવાય છે કે આપણા દેશના તત્ત્વજ્ઞાનીઓ અને ગ્રંથકારો પોતાપોતાના શાસન કે સંપ્રદાયની સેવા કરનારા હતા એટલે તેમને પોતાના નામ કરતાં એ શાસન કે સંપ્રદાયની કિંમત વધારે હતી. વિશેષમાં તેમનું માનવું એમ હતું કે પોતાની કૃતિ કંઈ સ્વતંત્ર નથી, પરંતુ એ તો પ્રાચીન ઋષિઓ ને મુનિઓ તરફથી વારસા તરીકે જે જ્ઞાન સમૃદ્ધિ મળી છે તેનું એ યત્નિયત પ્રકાશન છે. અસલના વખતમાં ગ્રંથકારો શા સારું પોતાનું નામ નહિ જણાવતા હશે તેનાં કારણોમાં ઊંડા ઉતરવા માટે આ લેખમાં સ્થાન નથી એટલે અસ્તુતમાં જે જૈન ગ્રંથકારોએ પોતાનાં નામો મોટે ભાગે આડકતરી રીતે સૂચવ્યાં છે તેમાંના કેટલાકનો અહીં ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

સૌથી પ્રથમ આપણે પ્રાકૃત સાહિત્ય તરફ નજર કરીયું તો જણાશે કે નિશ્ચીહસુત્ત (નિશીથસૂત્ર) નામના હેયસુત્ત (હેદ્સુત્ર) ની વિસેહચુહિણુ (વિશેષચૂહિણિ) ના રચનારા શ્રી જિજ્ઞુદાસ (જિનદાસ) ગણિ મહત્તરે પોતાનું નામ એ કૃતિના અંતમાં આડકતરી રીતે દર્શાવ્યું છે. આ રહ્યાં એ પદ્યો:—

“ તિ-ચડ-પળ-અદ્દમવગ્ગા તિ-પળ-તિ-તિગઅક્કરરા વ તે તેસિ ।

પદમ-તતિણ્હિં તિ-દુસરજુણ્હિં ણામં કયં જસસ ॥

ગુરુદિણ્ણં ચ ગણિત્તં મહત્તરત્તં ચ તસ્સ તુદ્દેહિં ॥

તેણ કણ્ણસા ચુણ્ણો, વિસેસનામા ણિસીહસ્સ ॥ ”

આ પદ્યમાં કેવી રીતે ‘ જિજ્ઞુદાસ ’ નામ સૂચવાયું છે તે અત્રે બતાવવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય. અ, ડ, ચ, ટ, ત, પ, ય, ને શ, એમ આઠ વર્ગો છે. એમાંના ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા અને આઠમા વર્ગના અનુક્રમે ત્રીજા, પાંચમા, ત્રીજા અને ત્રીજા અક્ષરો એટલે કે જ, ણ, દ, ને સ, એ અક્ષરો લઈ એમાંના પહેલા ‘ જ ’ અને ત્રીજા ‘ દ ’ સાથે પહેલા વર્ગના ત્રીજા ને બીજા અક્ષર એટલે કે ‘ ધ ’ ને ‘ આ ’ ઉમેરવા. આમ કરતાં જિજ્ઞુદાસ એવું નામ બને છે.

પુષ્પમાલા એ નામથી પણ જોળખાતી અને શ્રીઅભયદેવસૂરિના શિષ્યે રચેલી ઉપદેશમાલાના નીચે મુજબના—

“ હેમમણિચંદ્વપ્પણસૂરિરિસીપદમવચ્ચનામેહિં ।

સિરિઅમયસૂરિસીસેહિં વિરહયં પગરણં ણમો ॥ ૬૦૧ ॥ ”

—૫૦૧ માં પદ્યમાં જે કર્તાએ પોતાનું નામ દર્શાવ્યું છે. આ હકીકત ઉપર્યુક્ત પદ્યના પૂર્વાર્ધગત હેમ, મણિ, ચંદ, દવ્વણ, સૂરિ ને રિસી શબ્દોના પ્રાર્થામિક અક્ષર લેતાં જણાઈ આવે છે.

૧૯૪

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

શ્રી જિનવલ્લભસૂરિએ સંઘપટ્ટકના નિમ્નાવતારિત—

“ વિધ્વાજિણ્ણમગર્વ્વમસ્મરમનાસાદં શ્રુતોલ્લંઘને
સજ્ઞાનચુમર્ણિ જિનં વરવપુઃશ્રીચન્દ્રિકાસેશ્વરમ્ ।

વન્દે વર્ણમનેકધા સુરનરૈઃ શક્રેણ ષ્વેનચ્છિલ્લદં

દમ્ભારિં વિદુષાં સદા સુવચસાજ્નેકાન્તરક્કપ્રવમ્ ॥ ૩૮ ॥ ”

—૩૮ માં પદ્યમાં ચક્રગંધ^૧ દ્વારા પોતાનું નામ દર્શાવ્યું છે. આ કૃતિની ટીકામાં એવો ઉલ્લેખ છે કે આ ચક્રગંધ કવિરાજ માધ્યત શિશુપાલવધ (સ. ૧૬, શ્લો. ૧૩૦) ને મળતો આવે છે અને એમાં જેમ “ માધકાવ્યમિદં ” એવા અક્ષરો ઉપલબ્ધ થાય છે તેમ અહીં “ જિનવલ્લભમેન ” એમ પ્રાપ્ત થાય છે. આ હકીકત ઉપર આપેલા પદ્યના પહેલાં ત્રણ ચરણોમાંથી દરેકના ત્રીજા અને ૧૭ માં અક્ષરો મેળવતાં જણાઇ આવે છે.

શ્રી સોમતીલકસૂરિએ “ શ્રી સોમતિલકસૂરિચિરચિત્તં ” એવો ઉલ્લેખ પોતે રચેલ એક સ્તોત્રના નિમ્ન—લિખિત—

“ યસ્ત્વાં શ્રીજિન ! સૂદિતોત્મદમ્ભનશ્ચોરઃ પ્રણોતિ શ્રમં

જિત્વા સોઢગરિષ્ઠકષ્ટદહનં શોચ્ચિણ્ણમાલ્લચુતમ્ ।

દત્તાઽમત્યેપવિવ્રસંમદ ! પઠન્ કાન્તે વિશક્કુઃ સ્તવં

વન્દ્યાન્હાય ભવાન્ જિનઃ પ્રવદતામન્દ્યેઽપિ તસ્મૈ શિવમ્ ॥ ૧૨ ॥ ”

—પદ્યમાં કરેલો છે. આ હકીકત આ પદ્યનાં પહેલાં ત્રણ ચરણો પૈકી પ્રત્યેકના ત્રીજા, સત્તરમા, છઠ્ઠા અને ચૌદમા અક્ષરો એકત્રિત કરતાં સ્પષ્ટ થાય છે.

કટલાક ગ્રંથકાર પોતાનું નામ શ્લેષ દ્વારા જણાવે છે. દાખલા તરીકે પરમાહત ધનપાલ (વણહુલ) કવિએ અષ્ટપદ્યવ્યાશિકાના અંતિમ પદ્યમાં એ પ્રમાણે કર્યું છે. આ રહ્યું એ પદ્ય:—

“ ઇય જ્ઞાણગિગપલોચિયકર્મિમઘણ ઘાલવુદ્ધિણા વિ મઘ ।

મત્તીઈ થુઓ મઘમયસસુદ્ધબોહિત્યવોહિફલો ॥ ૬૦ ॥ ”

પોતાનું આખું નામ પદ્યમાં બરાબર સૂચવાય તેમ ન હોય ત્યારે તેને વિભક્ત કરી સૂચવવામાં આવે છે. જેમકે શ્રી સમયસુંદર ઉપાધ્યાયે કૃષ્ણસુત (કલ્પસૂત્ર) ની કલ્પલતા નામની ટીકાના પ્રત્યેક વ્યાખ્યાનના અંતમાં એ પ્રમાણે કર્યું છે, પ્રસ્તુતમાં આપણે અહીં પહેલા વ્યાખ્યાનની પૂર્ણાહુતિરૂપ પદ્યની નોંધ લઈશું. એ પદ્ય નીચે મુજબ છે:—

“ વ્યાખ્યાનં કર્ણસૂત્રસ્ય પ્રથમં સુગમં સ્ફુટમ્ ।

શિષ્યાર્થં પાઠકાશ્ચક્રુઃ સમયાદિમસુન્દરાઃ ॥ ” x

[જુઓ પાનું ૧૮૭]

૧ મુંબઈ સરકારની માલિકીની જે હસ્તલિખિત પ્રતિઓ અહીંના “ ભાંડારકર પ્રાચ્ય વિદ્યા સંશોધન મંદિર ” માં છે તેમાંની જૈન પ્રતિઓનાં વિસ્તૃત ને વર્ણનાત્મક સુચીપત્ર તૈયાર કરતી વેળા આ ચક્રગંધ તૈયાર કરાયો હતો. તે હાલમાં આ ભાંડારકર સંસ્થા તરફથી ટૂંક સમયમાં પ્રસિદ્ધ થનાર ત્રૈમાસિક (વ. ૧૭, અં. ૧) ગત મારા લેખમાં ૮૫ માં પૃષ્ઠની સામે આપેલો છે.

¶ શિક્ષણો ખાતે ઇ. ૧૯૩૩ ની સાતમાં જેનું પહેલું અધિવેશન થયું હતું તે સર્વ-ધર્મ પરિષદનું બીજું અધિવેશન આપતી-૧૯૩૬ ની સાલમાં ભરવાનું નક્કી થયું છે. એની તારીખો ૧૯૩૬ ના ૩ જી જુલાઈથી ૧૮ જુલાઈ સુધીની છે. એટલે કે એ પંદર દિવસ ચાલશે.

x x x

¶ ઇશુખ્રીસ્ત પ્રભુના બાળક હતા એવા બાઈબલના, નિરાકર નિરંજન પ્રભુને સંતાન હોવાની સાવ અસંગત વાતનું પ્રતિપાદન કરતા, લખાણને ખોટું માનીને મી. જે. ડબ્લ્યુ રોયટર્સ નામના એક યુરોપીયન યુવાને ખ્રીસ્તી ધર્મનો ત્યાગ કરી આર્યધર્મ સ્વીકાર્યો છે. તેમનું નવું નામ જિતે દ્રાય રાખવામાં આવ્યું છે.

x x x

¶ પુનર્જન્મ અને જાતિસ્મરણની વાતને જેઓ પ્રત્યક્ષ પુરાવાથી જ માનવા માંગતા હોય તેમણે દીલ્હીમાં ચેરાખાનામાં રહેતા મી. રંગ-બહાદુર માથુરની ૮-૯ વર્ષની પુત્રી શાંતાદેવીને મળવું !

આટલું કરજો !

¶ શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ગ્રાહક થવા ઇચ્છનારે વી. પી. ન મગાવતા મનીઓર્ડરથી રૂ. ૨) મોકલી પોતાના ચાર આના ખચાવવા !

¶ માસિકની આખી ફાઇલ રાખવાની ઇચ્છા હોય તેમણે પહેલાં અંકથી ગ્રાહક થવા માટે તરત જ લખી દેવું. જેથી પહેલાંના અંકો, ખતમ થયા પહેલાં, તેમને મળી શકે.

¶ સરનામામાં કંઈ પણ ફેરફાર થયો હોય તો તેની સચના મોડામાંમોડી દર મહિનાની સુદી ત્રીજ પહેલાં લખી મોકલવી !

¶ માસિકનો અંક, મોડામાં મોડો સુદી ૧૧ સુધીમાં ન મળે તો તેની ખબર લખી મોકલવી.

—આરતું જાણવાની ઇચ્છા હોય તો—

ગ્રાહક બનો!

જૈન તત્ત્વજ્ઞાન

જગતના ગહનમાં ગહન તત્ત્વોનું ઝીણામાં ઝીણું અને સર્વશ્રાહી
અવલોકન એ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની લાક્ષણિક વિશેષતા છે.

આ વિશેષતાનું રહસ્ય આપને જાણવું છે ?

જૈન સાહિત્ય

અભ્યાસીઓ અને વિદ્વાનો કહે છે કે જૈન સાહિત્ય વગરનું
ભારતીય સાહિત્ય અધુરું છે.

સાહિત્યની દુનીયામાં જૈન સાહિત્યનું સ્થાન અનેરું છે.

— આપણે ભુલી ગયા છીએ —

કોઈપણ સમાજને ગૌરવ લેવાનું મન થયે એવું ઉન્નત અને
સર્વદેશીય આપણું સાહિત્ય છે!

એ સાહિત્યનો પરિચય આપને સાધવો છે ?

જૈન ઇતિહાસ

જગતના અધાય ક્ષેત્રોમાં પોતાનું વર્યસ્વ જમાવતા
આપણા એ પૂર્વપુરૂષો અને

આત્મ-સાધનાના અમર પંથે વિચરી જગતનું કલ્યાણ
સાધતા આપણા એ પૂર્વગાર્યો;

એ આપણા ભૂતકાળની ભવ્યતા છે!

એ ભવ્ય ભૂતકાળનું આપને દર્શન કરવું છે ?

—તો—

ગ્રાહક થવા માટે તરત જ લખો—

શ્રી 'નંદમ' સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા.

અમદાવાદ (ગુજરાત)

મુદ્રક : મગનલાલ બંકારભાઈ પટેલ, ધી સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, પાનકોરનાકા-અમદાવાદ.